

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 10 Sayı/Issue 24 Nisan/April 2021
Samsun-Türkiye/ Turkey

ISSN: 2147- 5490
www.dedekorkutdersisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut404>

Araştırma Makalesi/ Resarch Article

Rumelili Za'îfî Divanı'nda Deyimler

The Idioms In Rumelili Za'îfî's Divan

Öz

Toplum kültürünü şekillendiren çeşitli değer yargıları vardır. Bu yargılar toplumların maddi- manevi hayatlarının aynaları hükmündedir. Bir toplumdaki değer yargılarının cisimleştiği dil kalıplarının başında ise atasözü ve deyimler gelir. Atasözleri ve deyimler kuşaktan kuşağa aktarılan toplum yaşantısını, dünya görüşünü, gelenek ve göreneklerini, hayal gücünü yansıtan ve kültürel değerlere ayna tutan daha çok mecaz anlamlı söz birlikleridir. Atasözleri hüküm bildiren cümleler şeklinde karşımıza çıkarken deyimler en az iki kelimeden oluşur ve kalıplaşarak yeni anlamlar ifade ederler. Dilin vazgeçilmez unsurları olan deyimler günlük dilde ve edebî eserlerde kullanıcıya geniş anlatım imkânları sundukları gibi sözü de süslerler. Hünerli sözlerin revaç bulduğu Klasik Türk Edebiyatı metinleri de deyimlerin oldukça fazla kullanıldığı eserlerdir. 16. yy. klasik Türk şairi ve mahallileşme akımının mümessillerinden Rumelili Za'îfî de *Divan*'ında deyimlere fazlaca yer vermiştir. Onun şiirleri halk söyleyişleri, günlük konuşma kalıpları, tekrarlar bakımından da oldukça zengindir. Sade ve doğal söyleyişle Za'îfî'nin şiirleri günümüz okuyucusu tarafından da rahatlıkla anlaşılabilir. Za'îfî'nin 3.324 beyitten müteşekkil *Divan*'ının yaklaşık 600 civarındaki beytinde deyimlerin kullanıldığı görülmüştür. Bu sayı Emrî, Bâkî, Necâtî gibi çağdaşı şairlerin divanlarında bulunan deyimlerden fazladır. Çalışmada *Rumelili Za'îfî Divanı*'nda çeşitli kullanımlarıyla karşımıza çıkan deyimleri göstermek amacıyla *Divan* taranmış, tespit edilen 603 deyim; yapı ve anlam bakımından tasnif edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, Rumelili Za'îfî, divan, deyim

Abstract

There are various value judgments that shape society culture. These judgments are like mirrors of the material and spiritual lives of societies. Proverbs and idioms are at the top of the language patterns in which value judgments are embodied in a society. Proverbs and idioms are more metaphorical word associations that reflect the life of society, worldview, traditions and customs, imagination and mirror cultural values passed down from generation to generation. Proverbs appear in the form of sentences stating judgments. Idioms consist of at least two words and express new meanings by being stereotyped. Idioms, which are indispensable elements of the language, offer a wide range of expression opportunities to its users in daily language and literary works. They add beauty to the word. Classical Turkish Literature texts where skillful words are popular are works in which idioms are used a lot. 16th century Rumelian Za'îfî, who is a classical Turkish poet and one of the representatives of the localization movement, also used a lot of idioms in his work. His poems are very rich in terms of folk discourse, daily speech patterns and repetitions. With his plain and natural style, Za'îfî's poems can be easily understood by today's readers. It has been observed that idioms are used in approximately 600 couplets of Za'îfî's Divan, which consists of 3,324 couplets. This number is more than the idioms found in the divans of contemporary poets such as Emrî, Bâkî, and Necâtî. In the study, the Divan was scanned in order to show the idioms encountered with various uses in the Rumelian Za'îfî Divan; it is classified in terms of structure and meaning.

Keywords: Classical Turkish poetry, Rumelili Za'îfî, Divan, Idiom

Murat KEKLİK*

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Çağlar AYSAN*

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 25.02.2020

Kabul Tarihi: 10.03.2020

E-yayın Tarihi: 15.04.2021

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Dr. Öğr. Üyesi

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fak.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van-Türkiye.

Elmek: muratkeklik@yyu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/000000028579772X>

**Yüksek Lisans Öğrencisi

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fak.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van-Türkiye.

Elmek: caglaraysan65@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000000299399271>

Giriş

Toplum kültürünü oluşturan ve koruyarak gelecek nesillere aktaran pek çok kültür ögesi bulunmaktadır. Giyim kuşam, yeme-içme, gelenek-görenek, din ve inanış, edebî kültür ve mitolojik unsurlar bunlardan bir kaçıdır. Bu kültür öğelerine bakarak meydana getirdiği toplumun yaşam tarzı, dünya görüşü, sosyokültürel aktiviteleri ve estetik anlayışları hakkında fikir sahibi oluruz. Bu kültür öğelerinden biri olan deyim ve atasözleri de toplumların yaşantısına, gelenek ve göreneklerine, hayal gücüne ve edebî kültürüne ayna tutan ve fikir veren mecaz anlamlı dil kalıplarıdır.

Türk kültüründe "XX. 'asra kadar "sav, mesel, darb-ı mesel, durûb-ı emsâl, ta'bir" gibi çeşitli isimlerle adlandırılan deyimler ve atasözleri, Türk edebiyatının ilk yazılı belgeleri Orhun Yazıtları'ndan beri milli kültürün temel taşıyıcısı olmuştur." (Elçin, 2001: 623). Giyim-kuşam, yeme-içme, gelenek ve görenek, din ve inanış gibi kültür öğelerinden her biri yalnız kendi alanlarıyla ilgili muhteva sunarken atasözü ve deyimler ise bu alanları da kapsayacak şekilde daha geniş bir muhteva ve birikim barındırırlar. Atasözleri ve deyimler bir milletin maddî ve manevî hayat tarzının bir nevi aynasıdır.

Atasözlerini deyimlerden ayıran en önemli özellik atasözlerinin yargı bildirmesidir. Deyimler ise yargı bildirmeyen söz birlikleridir. Feridun Fâzıl Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri* isimli kitabında; "Her ne kadar kesin bir hüküm ifade etmez ise de atasözü değerinde ve ondan daha fazla söylenen sözler vardır ki bunlara da tabir ve deyim diyoruz." (1977: 6) şeklinde bir görüş beyan etmektedir. Bu dil yadigarlarının ortak özelliği ise çoğunun mecaz anlam taşıması ve birden fazla sözcükten oluşan kalıplaşmış dil unsurları olmalarıdır.

Atasözü ve deyimler rahat ve doğal söyleyişin önde gelen unsurlarıdır. Şiiri çekici kılar ve aynı zamanda şiirdeki ahenge katkı sağlarlar. Ahenge katkı sağlayan yapısal birlikler olmalarının yanı sıra okurun dikkatini çekerek anlamı pekiştirirler (Macit, 2005: 10-11). Ahenge uygun çok anlamlı yapısı deyimlerin azımsanamayacak sayıdaki şiirde redif olarak seçilmelerine neden olmuştur.

Deyimler, atasözlerine nispeten günlük dilde ve edebî metinlerde çok daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. Kavram özelliği kazanmış olmaları, bağlama uygun düşmeleri, gramer yapıları, kullanıldıkları cümleye göre şekillenmeleri, sayıca çok fazla oluşları, çekici bir anlatıma sahip olmaları vb. özellikleri deyimleri dilin temel söz varlıkları hâline getirir (Topaloğlu, 1989: 55). Deyimlerin bu çok yönlü özellikleri onları edebî metinlerin ve özellikle de şiirin vazgeçilmez malzemelerinden yapar.

Bir anlatımı çekici kılan özellikle içinde barındırdığı mecazlarla yüklü anlatım ve söz sanatlarına bürünmüş ifade yapısıdır. Genel itibarıyla deyimlere bakıldığında deyimleri çekici kılan mecazın, genellikle organ adlarıyla kurulu deyimlerde fazla olduğu görülür. Anlatılması zor soyut kavramlar, en basit benzetme aracı olan baş, kaş, göz, kulak, burun, el, diz, ayak gibi kavramlar ile daha kolay anlatıldığı için böylesi bir dil kullanımı gerçekleşir (Korkmaz, 2003: 176).

Millî kültürün taşıyıcısı olan deyimler Türk edebiyatının ilk yazılı ürünlerinden itibaren edebî metinlerin vazgeçilmez söz varlıklarından olmuştur. *Dîvân ü Lügâti't-Türk, Kutadgu Bilig, Atâbetü'l-Hakâyık* gibi Türk edebiyatının ilk eserlerinde çok sayıda deyimle karşılaşmak mümkündür. Klasik Türk şiirinin mecazlarla yüklü yapısına

uygunluğundan gerekse şairlerin anlatımlarını etkileyici kılma istemelerinden ötürü klasik Türk edebiyatı metinlerinde de deyimler geniş yer bulmuştur.

Deyimlerin divanlarda ciddi manada yer alması ve yoğunlaşması XV. asırdan itibaren gözlemlenmektedir. XV ve XVI. asır divanlarında deyimlerin artık bir anlatım özelliği olarak şiirlerde yer aldığını görmekteyiz. Klasik Türk şairleri zevk ve anlayışlarına göre az ya da çok, atasözü, deyim gibi söz kalıplarına divanlarında yer vermişlerdir (Macit, 2005: 11). XV. asırda Necâti (ö. 1509) ile birlikte ağırlık kazanmaya başlayan şiirde atasözü ve deyimlere yer verme eğilimi sonraki asırlarda artarak devam etmiştir. Şairler divanlarda, mesnevilerde, pend-nâmelerde dile hâkimiyetleri, sanat anlayışları ölçüsünde atasözü ve deyimlere yer vermişlerdir. 16. asır şairlerinden Güvâhî (ö. 1526'dan sonra), Figânî (ö. 1532), Zâtî (ö. 1546), Hayâlî (ö. 1556/57), Emrî (ö. 1575), Taşlıcalı Yahyâ (ö. 1582), Nev'î (ö. 1599), Bâkî'nin (ö. 1600) eserleri atasözü ve deyim kullanımı bakımından oldukça zengindir (Efe, 2020: 279). Şiir dilinde deyim kullanımına yönelik artan ilgide şairlerin dil hâkimiyeti ile yerleşme (mahallileşme) cereyanının etkisi büyüktür. Türkçenin ifade imkânlarını, kelimelerin değişik manalarını iyi bilen XV ve XVI. asır şairleri atasözü ve deyimleri kullanırken adeta söz ve anlam hünerleri sergilemişlerdir.

Klasik Türk edebiyatı şairlerinin hayal ve tasavvurlarını dile getirirken başvurdukları anlatım yollarının başında somutlaştırma gelmektedir. Şairler soyutu somutlaştırmak için teşbih, istiare, irsal-i mesel gibi söz sanatlarını kullanmışlardır. Bunun yanında somutlaştırmaya imkân sağlamaları bakımından klasik Türk şiirinde atasözü ve deyimlerin rağbet gördüğü de söylenebilir (Kurnaz, 1997: 113).

Mahallileşme akımının en güzel ve en çarpıcı örneklerini veren XVI. asrın üslupta maharet sahibi Rumeli şairleri de yerlilikten yana tavırlarını şiirlerinde deyim ve atasözlerini çokça kullanarak göstermişlerdir. Din, tasavvuf, hikmet, övgü, rintlik, aşk, tabiat vb. gibi işledikleri hemen her konuda, kullandıkları her edebi sanatta deyimlerin anlatım olanaklarından yararlanmayı bilmişlerdir.

1. Rumelili Za'îfi

Adı Pîr Muhammed bin Evranos bin Nüreddîn bin Fâris Eş-Şehir be-Za'îfi er-Rumî el-Ma'denî el-Karatovavî'dir, meşhur Hacı Evranos sülalesindedir. "Za'îfi Rûmî" ismiyle tanınmıştır. Bugünkü Makedonya sınırları içerisinde bulunan Kratova kasabasıdır. Ataları sipahidir. Rumelili Za'îfi *Külliyât'*ındaki *Sergüzeşt-nâme'*inde sipahilikten hoşlanmasına karşın beş yaşında babasından almaya başladığı derslerle kendisini ilme adadığını söyler. Genç yaşta İstanbul'a gelerek Sahn Medresesi tahsilinde dönemin meşhur müftüsü Zenbilli Ali Cemalî Efendi'nin talebesi olmuş ondan çeşitli ilimleri öğrenmiş; kelâm, sarf, nahv, adâb, hikmet, mantık, fıkıh, usul, tefsir, hadis, bedî' ve beyan ilimleri okumuştur. Zenbilli'nin yedi yıl mülazımlığını yaptıktan sonra İstanbul'dan istemeyerek de olsa ayrılarak Vardar Yenicesi'nde müderrisliğe başlamıştır. Hocasının ölümünden sonra tasavvufa meylederek halvet ve uzleti tercih eden Za'îfi, iki yıl aradan sonra Sofu Muhammed Paşa'nın himayesiyle İstanbul'a çağrılmış onunla birlikte Kanuni'nin Bağdat seferine katılmış ve yine Paşa'nın delaletiyle Âmid vilayetinde müderrislik görevinde bulunmuştur. Kısa süre sonra Paşa'yla İstanbul'a dönmüş Kanuni'nin Körfüz seferine katılmış geçim sıkıntısı çekmeye başlayınca Plevne Mihaloğlu Medresesi'nde müderrisliğe başlamıştır. Hamisi Muhammed Paşa'nın vezirliği sırasında aralıklarla İstanbul'a çağrılarak farklı

medreselerde müderrislik görevinde bulunan Za'îfi, Paşa'dan daha üst bir görev için himmet umarken görevden ayrılarak emekli olması istenmiştir (Akarsu, 2011: 3-8).

Za'îfi'nin eserleri hayatının sıkıntılar içerisinde geçtiğini gösteren örneklerle doludur. Eserlerinde akranları gibi mevki-makam sahibi olamamaktan, kendisine arka çıkan birinin olmamasından yakınır. Sıkıntı ve perişanlıktan ölse bile kimseye "Beyim! Paşam!" diye boyun eğmediğini, namının Za'îfi olmasına karşın güçlü ve kuvvetli biri olduğunu, öğrencilerde korkuyla karışık hürmet uyandırdığını belirtir. Ayrıca eserlerinde yardım gördüğü en önemli kişiler olan Sofu Mehmed ve Pîrî Mehmed Paşa'dan da övgüyle bahseder (Akarsu, 2011: 4).

Za'îfi üretken bir şairdir. Manzum ve mensur pek çok eseri günümüze ulaşmıştır. Eserlerinin önemli kısmı kendi eliyle hazırladığı *Külliyât'*ında yer almaktadır. *Külliyât'*ın 962 (1554-55) tarihli müellif nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi R. 822 numarada kayıtlıdır. British Library'deki OR 11 162 nolu nüsha da müellif hattıyla 11 Şaban 950 (9 Kasım 1543)'de yazılmıştır. Ayrıca Vakıf Hat Sanatları Müzesi No. 840 ile Paris Bibliothèque Nationale Suppl. Turc 572 (R66071)'deki nüshalar müellif hattından istinsah edilmiştir.

Eserleri:

Kitâb-ı Bâg-ı Behişt, mesnevi şeklindeki eser Sa'di'nin *Bostân'*ının nazmen tercümesidir. Sebeb-i telif bölümünde hayatı ve bazı eserleriyle ilgili bilgilere yer vermiştir.

Kitâb-ı Gülşen-i Sîmurg veya Tercüme-i Mantiku't-tayr, Feridüddin Attar'ın *Mantiku't-tayr* mesnevisinin tercümesidir.

Kitâb-ı Nigâristân-ı Şehristân-ı Dirahtistân-ı Sebzistân, Sa'di'nin *Gülistân* adlı Farsça eserinin manzum çevirisidir.

Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyih veya Tercüme-i Pend-i Attâr, mesnevi şeklindeki eser Attar'ın *Pend-nâme'*sinin tercümesidir.

Divan, 7 kaside, 2 terci-i bend, 4 murabba, 1 muhammes, 1 müseddes, 1 müstezad 354 gazel, 30 tarih manzumesi, 20 kıt'a, 28 rubai, 4 lugaz, 5 muamma, 26 müfred, *Fi't-Türkiyyâti* başlığı altında toplanmış hece vezniyle yazılmış 8 manzume ve Mühr başlıklı beş Farsça beyti ihtiva etmektedir.

Kitâb-ı Sergüzeşt-i Za'îfi ma'a Fâl-ı Murgân, manzum-mensur bir eserdir.

Kitâb-ı Gülşen-i Mülûk, padişahlara öğütler içeren arada kıt'a ve beyitlerin yer aldığı mensur bir eserdir.

Kitâb-ı Sabru'l-Mesâyib, dini öğütlere ayetlerin delil gösterildiği bir eserdir.

Cevâhir-nâme, Ahmed bin Abdulaziz Gevheri'ye ait Farsça bir *Cevâhir-nâme* tercümesidir.

Risâle-i İmtihâniyye ve Risâle-i Vücûdiyye, Arapça bir eserdir.

Sûret-i Vakfiyye-i İbn-i Mihâl, Arapça yazılan Mihailoğlu Ali Beyin vakfiyesinin tercümesidir.

*Münşe'ât-ı Mütenevvi'a, Za'îfî'nin Farsça, Arapça ve Türkçe mektuplarını içerir.**

1.2. Za'îfî'de Yerlilik**

Tezkirelerde Za'îfî'nin ilmi yönü ön plana çıkarılır. Şiirlerinin sade, gösterişten uzak, ahlaki ve öğretici yönünün sanat yönünden üstün olduğuna değinilir. Gazelleri ahenk bakımından zengindir. Atasözü, deyim ve yerel söyleyişlerle şiirlerine akıcılık kazandırmıştır (Coşkun, 2013: 103). Za'îfî'nin şiirlerinin yanında düzyazıları da edebi açıdan önemlidir. Şiirlerindeki yalın Türkçe nesirlerinde yerini süslü ve ağır bir dile bırakır. Özellikle mektuplarında Arapça Farsça terkiplerden oluşan şairane, ağır, secili bir dil kullanmıştır. Nesirlerinde yer yer konuyla ilgili yazdığı beyitlerde ise oldukça sade bir dil göze çarpar (Çakır, 2008: 123). Düzyazıları Arapça ve Farsçaya hâkimiyetini göstermekle birlikte Za'îfî'nin Arapça ve Farsçanın cazibesine kendisini kaptırmadığını şiirlerinde sade bir Türkçeyi tercih ettiğini gösterir.

Za'îfî bir Rumeli şairidir. Rumeli şairlerine ait bütün hususiyetler Za'îfî'de mevcuttur. Bu hususiyetlerin başlıcaları sosyokültürel açıdan Rumeli coğrafyasını işleme, tekellüfsüz dil, hece vezniyle şiir yazma, somut sevgili ve âşık tiplerini şiire konu etme şeklinde özetlenebilir. 16. yüzyıldan itibaren divan şairleri hece vezniyle şiirler yazmışlardır. Hece vezniyle şiir yazan şairlerin önemli bir bölümü Rumeli şairleridir. XVI. yy.da hece vezniyle şiirler yazan Usûlî, Vardar Yenicelidir, Âşık Çelebi, Prizrenlidir ve Fevrî ise Draçlıdır. Bu isimler de göstermektedir ki heceyle şiirler yazma konusunda Rumeli şairleri diğer divan şairlerine öncülük etmişlerdir. Rumeli şairleri aruzla yazdıkları şiirlerde de sade bir dil kullanmışlardır. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmelerine rağmen uzun tamlamalar kurmaktan kaçınmış, sade bir söyleyişi şiirlerinde tercih etmişlerdir. Bu özellikleriyle Rumeli şairleri divan ile halk edebiyatı arasında bir köprü kurmuşlardır (Çeltik, 2009: 810-813).

Akım, üslup, tarz, eğilim, hareket, cereyan gibi adlarla nitelendirilen mahallileşme; yaşanan coğrafyanın, sosyal hayatın, gerçek olayların şiire aksetmesi ile birlikte dilde sadeleşme ve yerli söyleyişin şiirde ağırlık kazanmasıdır. İddia edilenin aksine divan şairlerinin yaşadıkları topluma uzak kalmadıklarının, klasik Türk edebiyatının yalnızca yüksek bir zümrenin hayallerine dayalı bir edebiyat olmadığını bir kanıttır ve akım ya da bilinçli bir tepki olup olmadığı yönündeki tartışmaların gölgesinde kalamayacak kadar son derece değerli bir faaliyettir (Erdoğan, 2009: 123). Za'îfî'nin şiirleri mahalli unsurlar bakımından zengindir. İçerik ve anlatım gündelik hayatı yansıtır. İnanışlar, âdet ve gelenekler gibi toplum hayatına, gündelik yaşama dair birçok unsuru onun şiirlerinde görmek mümkündür. Onun şiirleri doğal, içten ve yalın söyleyişin örnekleriyle bezelidir. Günümüz okuyucusunun anlamakta zorlanmayacağı şiirler yazmıştır. Şiirlerinde uzun terkipler pek azdır. Heceye yakın söyleyişi, terkiplere

* Za'îfî'nin hayatı ve eserleri hakkında tezkire ve biyografik kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Bu bilgileri tekrar etmemek adına şairin hayatı ve eserleriyle ilgili derli toplu ve son çalışmalar olması hasebiyle Kâmil Akarsu'nun *Rûmelili Za'îfî Dîvânı (Tenkidli Metin) adlı eseri ile Fatma Büyükkarcı Yılmaz'ın Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde şair hakkında yazdıklarını özetleyerek almayı tercih ettik. Daha geniş bilgi için bkz. Kâmil Akarsu, Rumelili Za'îfî Dîvânı (Tenkidli Metin), Berikan Yayınevi, Ankara 2011; <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zaifi-pir-muhammed> [Erişim Tarihi 20.01. 2021].*

** Bu başlık altında verilen bilgilerde; Murat Keklik, Rumelili Zaifi'de Doğal Söyleyiş, *II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni*, (21-23 Haziran 2019), Erzurum. başlıklı sözlü-özet bildirdiden kısmen istifade edilmiştir. Makale hazırlanırken şairle ilgili bilgiler ile deyimlerin tespit ve tasnifi Murat Keklik tarafından, istatistik veriler ise Çağlar Aysan tarafından hazırlanmıştır.

çok az yer vermesi onu Türkî-i Basit çizgisine yaklaştırır. Gördüklerini, duyduklarını, yaşadıklarını sohbet havası içerisinde en doğal şekilde dile getirir.

İstanbul'dan uzak kalışını ve İstanbul'a olan özlemini samimi bir edayla dile getirir;

Gönüller alıcı sîmîn bedenler çok bu yirlerde
Velî İstanbul'un gitmez hayâli gözlerimden hîc g. 38/6**

Hami arayışıyla geçen hayatında bir türlü kurtulamadığı geçim sıkıntısını dertleşir gibi anlatır;

Ben ki âlemde sovak suya elüm sokmaz idüm
Tenüm ocaklara yandurdı bu dem nâr-ı fukar g. 87/3

Kabahatli bir çocuk edasıyla sakiye kendisini bağışlatmaya çalışırken adeta manzarayı gözümüzde canlandırır;

Bir dahî mescidde görürsen beni öldüresin
Sâkiyâ sabr eyle bayram ertesi olsun hele g. 300/6
Günlük konuşma dilinin kalıplarıyla sevgiliye olan bağlılığı üzerine yemin eder;
Kibleden dönsün yüzüm varsa hilâfum dostum
Sıdk ile va'llâhi bi'llâhi şehâ sevdüm seni g. 325/2

Sevilip okşanan, kendisinden söz edilen bir çocuk için söylenen "Allah bağışlasın" gibi günlük dile kalıplaşan bir sözü Za'îfi bir gazeline (g. 247) redif yapar;

Ol ser-firâz serveri Allâh bağışlasın
Şehzâde şehriyâr-ı kişveri Allâh bağışlasın g. 247/1

Za'îfi gazellerinin çoğunda redifleri Türkçe kelime ve kelime gruplarından seçer. Çoğunlukla günlük konuşma kalıplarından seçilen bu rediflerle şiirlerine doğal, samimi bir eda hâkim olur. Örneğin "... dün gece niçün gelmedün" redifli iki gazeline (g. 191, 192) Za'îfi redifin uyandırdığı serzenişi şiirin tamamına yansıtırken bize Nedim'i hatırlatır;

İy saçları müşgin-resen dün gece niçün gelmedün
İy sayd-ı 'akl ü cân ü iden dün gece niçün gelmedün g. 191/1,3,5
Şem' ü şarâb idi kebâb hem bir müsâhib hoş nedim
Yârâ o bezm-i hâsa sen dün gece niçün gelmedün
Tenhâ durur kâşânemüz bârî bu gece gel bize
Tez tez gidüp gec gec gelen dün gece niçün gelmedün
İy gönlümün eglencesi dün gece niçün gelmedün
İy cânımın dinlencesi dün gece niçün gelmedün g. 192/1,5
Miskin Za'îfiyi bu dem yandurdı nâr-ı hicr ü gam

** Çalışmada geçen şiir ve beyit numaralarında: Kâmil Akarsu, Rumelili Za'îfi Divanı (Tenkidli Metin), Berikan Yayınevi adlı eserdeki sıralama esas alınmıştır.

Görmege anı sanem dün gice niçün gelmedün

Yöresel dildeki kelime ve telaffuzlar mahalli üslûbun önemli bir parçasıdır. Şair sevgilinin kapısındaki köpeklere görünmeden sessizce nasıl aradan sıyrılacağını anlatırken *yığın-*, *sıvış-* gibi yöresel kelimeleri kullanır. Bu nevi kullanımlar şairin yaşadığı doğal çevreyle, sosyal hayatla ne kadar bütünleştiğini gösterir;

Yığınurlar seg-i kûyü vü deri halkı sana

Varmagıl bek yanına bir dahı görünme sıvış g. 145/7

Şefkatli bir baba edasıyla sevgiliye hitap ederken daha çok Rumelili şairlerde gördüğümüz “a”, “e”, “be” gibi ünlemlerinden birine aşağıdaki beytinde yer vermiştir;

A efendüm a benüm rûh-ı revânüm dilberüm

Gözlerüm nûrı vü ömrüm hâsılı yârüm Memi g. 335/5

Günlük konuşma dilinin bütün doğallığıyla âşığa “Niçin biriktiriyorsun? Ömrün ya üç ya beş gündür, aklın varsa malını ye iç, sevdiğinin yolunda harca.” nasihatinde bulunur;

Ye iç ma’sûka harc it mâlı aklun var ise âşık

N’idersin cem idüp ömrün çü üç gündür yehud beşdür g. 58/6

2. Deyimler

Mahalli renklere itina gösteren Za’îfi mahalli ve pürüzsüz söyleyişin bir yansıması olarak atasözü ve deyimlere şiiirlerinde oldukça fazla yer vermiştir. Şiiirlerindeki deyimleri çeşitli açılardan tasnif etmeden önce *Divan’da* tespit edebildiğimiz deyimleri şöylece sıralayabiliriz;

âbâd eyle- (mur. 2/14), âciz kal- (g. 62/3, g. 60/6), âdemîlik eyle- (g. 10/1), adı çık- (mua. 5), adını mermere kazı- (g. 348/5), adı sanı terk et- (g. 105/5), ağız aç- (g. 127/4, g. 85/2), agu yala- (g. 98/3), ağız dili yok (g. 79/2), ağızına söğ- (g. 200/3), ağızına mühür vur- (g. 178/4), ağızını tut- (g. 287/5), ağızının suyu ak- (mes.13/1), ağızının şekeri akmak- (g. 344/5), ağızının ölçüsünü almak (g. 181/1), âh al- (g. 110/4, g. 260/1 türkü 4/6), âh et- (g. 97/5), akçe nisâr kıl- (k. 6/43), akçesi pul ol- (g. 304/5), akli kem (g. 116/1), akıl ve sabır mülkünü tarac ü yağma kıl- (g.170/1), akıl yağmala- (g. 265/1), alçağa meyl et- (g. 70/5), âlem bir yana ben bir yana (g. 198/5) âlemde rağbeti ol- (g. 82/2), aman verme- (g. 123/4, g. 169/6) ara getirip ara ilet- (g. 26/3), araka gark ol- (g. 154/2), arz-ı cemâl et- (g. 125/5), arz-ı hâl eyle- (k. 4/26), assı it- (g. 288/6), aşına zehir kat- (g. 29/7), âşika Bağdat ırak olma- (g.178/1), aşka düş- (mur. 5/4), aşk dersini oku- (g. 76/6), aşk şarâbi iç- (g. 71/7), aşka âr olma- (g. 128/2), âteşe yan- (g. 77/5), ateş düştüğü yeri yak- (g. 149/6), ayağa bin- (k. 5/16), ayağa urma- (g. 121/5), ayağı altta kal- (trc. 1/53), ayağına baş koy- (g. 143/3, rüb.2/1), ayağına dolaş- (g. 289/5), ayağına düş- (g. 78/5, kt.13/4), ayağına yüz sür- (müsed.1/3, g. 29/7, g. 273/1), ayağına yüz ur- (g. 342/5), ayağı toprağına yüz sür- (g. 72/1) ayağını öp- (g. 60/4), ayağı tozuna gel- (k. 5/22, g. 68/4, rüb.22/2), ayağı üstünde durama- (k. 5/15), ayak bas- (kt. 2/2), ayağını eteğine çek- (g. 245/5), ayaklara düş- (g. 29/2, g. 294/1), ayaklarda kal- (k. 3/30), ayak uzat- (g. 197/3), ayakdan düş- (g. 278/6), ayb eyle- (g. 75/3), âzât ol- (g. 84/1), bacadan düş- (mur. 4/5, g. 134/4), bağlanup kal- (türkü. 6/2), bağı hûn ol- (g. 280/5), bağına bas- (kt. 12/4), bağına baş bit- (g. 62/1), bağına del- (g. 345/1), bağına kan eyle- (g. 264/2), bağına rîze rîze et- (g. 87/8), kara baht (g.342/7), bahtı siyâh ol- (g. 120/5), bahtiyâr ol- (g. 128/4), bakışı âdem öldür- (g. 187/4), bâl ü per aç- (g. 136/3), bâr-ı fakr çek- (g. 87/2), barmagıla göster- (g. 333/2), barmak bas- (trc. 1/46), barmak hesabı (müsed.7/4), basîret

gözünü aç- (müsed.1/7), baş açık (g. 42/3), baş açık yalın ayak (g. 237/4), başdan aş- (türkü 6/1), baş ayak (g. 114/2), baş eğmez (g. 101/3), baş ol- (k. 5/2), başdan ayağa dol- (g. 27/2), başdan ayağa dut- (trc. 1/8), başdan ayağa ezberle- (g. 37/2), başdan ayağa yan- (g. 169/7, g. 347/1), başdan başa yak - (g. 27/4), başdan çıkar- (trc. 1/15, g. 263/6), baş eğ- (g. 303/2), başa yazılan başa gel- (g. 282/1), başı ditre- (k. 5/16), başı göklere değ- (türkü.8/3), başı yerde gözü gökte (g. 212/8), başına devlet güneşi toğ- (g. 38/3), başına gel- (g. 171/6), başına kefen sar- (g. 57/1), başına kıyâmet kop- (g. 86/3), başına taş ur- (g. 62/4, türkü.6/3), başına toprak at- (g. 184/4), başında devleti ol- (g. 82/1), başını dik- (k. 5/39), başını aş- (g. 285/3), başını ele al- (g. 68/4, g. 334/5), başını ortaya koy- (g. 166/2), başını taşdan taş ur- (g. 282/1), baş kaldur- (k. 5/40, g. 245/6), baş koş- (trc. 1/15), baş koy- (g. 55/4), başlar bitür- (trc. 2/23), başlarda yir et- (k. 5/33), baş ol- (g. 171/1), baş oyna- (trc. 1/23), baş üzre götür- (g. 82/2), baş ve cân oynat- (g. 41/3), belâsını çek- (g. 75/7), belâyâ uğra- (g. 215/5), bel bağla- (k. 5/11, g. 210/3), belini bük- (g. 87/7), bend oyna- (g. 78/1), benzine kan gel- (g. 323/1), benzi sararıp sol- (türkü.1/4), ber-devâm ol- (trc. 2/35), berk ur- (g. 236/6), beşâret et- (g. 33/1), beş günlük ömür (g. 288/4), beyâza çıkar- (mes./2), binâ ol- (g. 133/1), bin cân ile bend ol- (g. 107/2), bir derde uğra- (g. 231/6), bir göz yumup aç- (g. 275/4), bir içim su (g. 194/4), bir kızıl mangıra alma- (g.267/3) biri iki san- (g. 73/1), bir kılına bin cân ver- (g. 69/3), bir lokma bir hırka (g. 68/5), boynu kıldan ince (g. 126/4), boynuna al- (g. 227/6), boynuna kadar kana bat- (g. 227/6), boynuna kanı düş- (g. 181/5), boynuna zencîr vur- (kt.2/6), boynunda zencîr sürü- (g. 177/2), boynun ur- (g. 152/4), boyuncuğunu eğ- (k. 5/37), bucak bucak ara- (g. 173/5), bulutsuz gökten nem kap- (g. 88/6), bühtân eyle- (g. 340/4), bütün varını ver- (trc. 2/26), câhil sözünü kulağa koyma- (g. 265/6), cân-ı mey çek- (g. 229/5), cân al- (g. 110/6), cân at- (g. 268/6), cân bağışla- (g. 265/3), cân bağla- (g. 46/3), cân baş üstüne (g. 21/5), can evi (g.64/3), cândan ikrâm eyle- (g. 179/3), can gözü (g. 40/4), cânı çık- (g. 277/3), cânı fedâ ol- (g. 105/2), cânına nâr ur- (g. 160/1), canından bîzâr et- (trc. 1/24), can gözü (g. 40/4), canı çık- (277/3), can kulağı (g.64/1, k. 1/6), can kuşu uç- (g. 196/1), cânını ağzına getir- (g. 145/5), cânını perîşân et- (g. 83/5), cânını teslîm et- (t. 6/1), cânı yerine gel- (g. 283/3), cân oyna- (g. 292/2), cân ver- (g. 52/5, g. 201/3, g. 270/3, g. 286/6, g. 284/1, g. 311/7), cay it- (g. 105/3), çak çağı (muh.1/3), cehd et- (g. 128/5), ciğeri pârelen- (g. 332/7), cihâna celve sal- (g. 51/1), cihânı ser tâ ser dut- (g. 58/3), cilâ ver- (g. 138/6), cûşa gel- (k. 4/24, g. 184/6-7), cüft ol- (g. 288/7), cüdâ ol- (kt.8/5), çâk çâk ol- (g. 127/4), çâre kıl- (g. 50/6), çöreğiniün çiği ol- (g. 75/5), (dağ ur- (g. 268/4), dâma düşür- (kt. 2/4), dâmenin sakın- (g. 268/5), dâmeninden kesilme- (g. 78/4), datlı ballı (g. 132/1), datlı cân (g. 162/3), datlı dilden özge merhem olma- (g. 122/3), deftere geç- (g. 284/4), defteri dürül- (g. 162/4), değme kes (g. 196/5), dehri tut- (k. 6/29), deli ol- (k. 5/8), delik deşik ol- (g. 72/3), der-âgûş et- (g. 56/6), derdi dilde nihân ol- (türkü 1/10), derd ile kaşın- (g. 132/3), deste gir- (g. 294/3), dışına ur- (g. 29/5), dil al- (g. 204/4), dilde melâl koma- (k. 7/12), dilde yaykara koma- (g. 123/2), dil derdini söylet- (g. 137/1), dilim dilim kes- (g. 343/5), dilini kafasından çek- (g. 245/6), dil- sûz ol- (g. 137/1), dil uzat- (g. 53/4, g. 160/7), dil ver- (k. 5/9, k. 4/26,), dîni ayruk kâfir (g. 285/2), diş bile- (g. 7/5, g. 185/4), dişde ol- (g.266/2), diş dokun- (g. 145/1), diş dokun- (g. 287/5), divan bağla- (g. 236/5), dost yoluna cânı fedâ ol- (g. 126/7), döne döne gel- (k. 5/31), dudak dudağa ver- (g. 53/7), dükkân aç- (g. 95/2), dünyâyı başına tar et- (g. 75/1), dü-tâ et- (g. 79/5), düş karış dürüş (g. 143/4), ebced başlat- (g.46/2), efsûn oku- (g. 124/1), eksik olma- (g. 295/2), el aç- (g. 228/6, g. 272/4), el bağla- (g. 156/3), el benim etek senin (g. 198/4, g. 294/3), el bir et- (trc. 1/51), el çek- (g. 4/4), elden eteği koma- (g. 75/6), elden koma- (g. 227/4), ele al- (k. 5/48, g. 5/1, g. 73/3, g. 121/5, g. 284/2), ele getir- (g. 114/6), eli bağı (g. 47/3), eli erişme- (g. 278/6), eli işte teni cünbüşte ol- (g. 266/1), elinde zehir olsa iç- (g. 83/4), elinden yan- (türkü. 4/2-4-6-8-10-12), eline al- (g. 137/7), eline girse başından buna- (g. 113/4), elini sovuk suya sokma- (g. 87/3), el kar- (k. 5/47), eller sefasını sürmek biz belasını çek- (g.75/7), el sun- (k. 4/39), el üşür- (kt. 2/8), el ver- (trc. 1/5, müst.1/1, g.

35/7, g. 186/7), el vurup dil bağla- (g. 210/3), emânet ko- (g. 7/7), emek çek- (mur. 3/12), emre inkiyâd et- (k. 4/11), emrine râm ol- (k. 4/13), erbâ'in çek- (g. 248/5), erler eteğini tut-(g.116/4), esip savur- (g. 88/5), eşiğine yüz sür- (g. 178/2-7, g. 349/7), ezber yaz- (g. 104/ 5), fâş it- (g. 144/1), fâyide etme- (g. 46/2), fenâ bul- (kt.11/6), fenâyâ ver- (g. 210/2), fer bul- (g. 306/2), fikre düşür- (g. 55/7), fitne bırak- (g. 25/2), fırsat geçir- (k. 6/28), fırsatı fevt et- (trc. 1/5), gaflet gözü (g. 40/6), gâh bana gâh sana (g. 11/7), galat it- (g. 156/2), gam çek- (g. 308/6, g. 310/3), gamdan âzâd ol- (g. 84/1), gamdan göğër- (k. 5/37), gam yeme- (g. 131/3), gâret eyle- (g. 139/6), gark-ı hûn ol- (g. 69/1), gayre uy- (mur. 3/6), gazel bağla- (g. 289/3), geçenden geç- (g. 36/7), geride kalma- (g. 73/4), germ a germ dur- (trc. 1/4), gece gündüz yan- (g. 259/5), göğë boya- (rüb.1/1), göğë çekil- (g. 284/5), göğsünü döğ- (g. 164/6), göğsünü geçir- (g. 137/5), göğüs ger- (türkü /5), gökçeklik bul- (g. 128/4), gökten ne yağdı ki yer onu götürme- (mes. 17/1), gönlü düş- (g. 311/1), gönlünde yer et- (g. 284/3), gönlü şâd et- (mur. 2/13), gönlü ferah ol- (g. 19/4), gönül eğle- (g. 62/3, k. 5/44), gönül mülkün virâne et- (türkü 7/6), gönül uğurla- (g. 63/2), gönül yap- (g. 73/3), görmeze ur- (g. 12/1), göz açdurma- (g. 258/3), gözden düş- (g. 101/6), gözden uyhu çık- (g. 276/2), göz dut- (k. 5/36), göz göz ol- (g. 245/3), gözü dikilip kal- (g. 286/4), gözü kamaş- (kt.12/3), gözden kan akıt- (g. 231/7), gözden irak olan gönülden irak olur (trc.1/22), göz karart- (g. 134/4), gözünden od çık- (g. 136/2), gözünde uç- (g. 143/1), gözüne başına toprak (g. 172/3), göz ucuyla işaret et- (g. 33/3), gözüne göstermez ol- (mur. 4/2), gözünü aç- (g. 49/2, g. 174/5), gözünü yumma- (g. 5/4), gözünü süz- (müsed.1/1), gözünün içinde yer et- (g. 279/7), gûş tut- (k. 4/41), gûşına alma- (g. 77/3, g. 196/5), gül gibi kulak aç- (g. 118/ 7), gün gibi tulu it-(k.5/19), gün gibi ağar-(g.342/7), günde bin kez öl- (g. 329/2), güneşe sâye aya tonuk de- (g. 352/5), hâb al- (g. 342/4), hâdden aş- (mur. 4/10), hak düşmanına verme- (g. 220/6), hâkisterin göklere savur- (g. 74/4), hâkî yele ver- (g. 156/4), Hakka eriş- (g. 144/5), hâk ol- (g. 70/5), handân et- (g. 261/4), şeref ver (g. 165/2), harc it- (g. 288/5), barmak bas- (g. 216/4), kalem çek- (g. 284/4), harîm-i mahrem ol- (trc. 2/26), haşır ol- (g. 76/3), hat çek- (g. 156/1), hâtır incit- (g. 144/1), hâtırını hoş eyle- (mur. 3/13), hayâ et- (türkü8/3), hayrân dur- (türkü2/3), hayrette kal- (g. 204/2), hayır işi erteleme- (kt. 2/7), helâk ol- (g. 95/6), her kıldan çal- (g. 98/6, g. 132/4), heves et- (mur. 3/7), hurmenini oda yak- (g. 160/1), hicr ateşine yak- (g. 74/4, türkü 9/10), himmet um- (g. 78/5), hoş geç-(g. 215/ 7, g. 314/4), hoş gör- (g. 179/1-2-3-4-5-6), Hudâ'ya ısmarla- (g. 210/6), ibn-i fûlan (g. 222/ 5), içini yak- (g. 29/5), içi vü dışı yan- (g. 316/4), başına vur- (g. 161/4) idrakten karşı git- (g. 260/7), iki eli kanda ol- (g. 303/7), imanını sakla- (g. 54/5), iki kat ol- (k. 4/8, g. 217/2), ikilikten geç- (g. 145/3), ikrâra durma- (g. 287/3), ikrâra gel- (g. 129/3), il içre söylen- (g. 79/7), illet ile diriken mihnetle can ver-(g.75/4), îmâna gel- (g. 102/3), inâyet eyle- (g. 272/5), inâyet kapusun aç- (trc. 2/30), işli işine (g. 29/4, g. 287/1), it gibi dala- (g. 98/5), ettiğini gör- (g. 80/5), iyi ad kişiyi ölünce andır- (g. 49/7), kadem bas- (g. 161/1), kadem sahibi (g. 113/5), kalem ur- (g. 167/4), kalemi ceff ol- (mes.3/1), kana boğul- (kt.11/1), kana gir- (g. 111/1, türkü 1/2)), kan ağla- (g. 37/5, kt. 11/6), kan bağışla- (kt. 11/6), kanı harâm ol- (g. 238/5), kanı helâl ol- (g. 206/5), kanına gir- (kt. 14/3, türkü1/3), kanına susa- (trc. 2/13, muh.1/4), kanını dök- (g. 256/6), kanını iç- (g. 7/5, g. 343/2), kanı yerine gel- (g. 283/5), kan iç- (g. 98/3), kanlara boyan- (kt. 17/4), kanlar dök- (g. 150/1), kan olası (şarap) (g. 128/3), kan yaş akıt- (trc. 2/23, g. 99/6), kan yalaş- (g. 194/3), kan yut- (g. 52/2, kt. 10/2), kapısında eli bağlı kul ol- (g.47/3), kanı kan temizle- (283/2), kapıya gel- (g. 82/5, k. 5/47), kapı yap- (mur. 3/9, g. 126/4), karalar giy- (trc. 2/21, g. 180/3, g. 244/4, g. 348/2), kara yazılı (g. 231/7), karaman bahşişi (g. 287/3), karar dut- (g. 83/5), karasını ağart- (g. 55/7), kâr eyle- (g. 58/3, g. 257/3, g. 345/1), kârî zararına değme- (trc. 2/13), karıncayı incitme- (g. 102/2), karşı dur- (g. 137/6), kaş oynat- (g. 110/7), katl-i nefis et- (g. 188/1), kavl et- (k. 331/3), kavline durma- (g. 100/3), kayd u bend ol- (g. 244/5), kellesini kes- (g. 35/1), kelleyi meydâna koy- (trc. 2/18), kem bahâ sat- (g. 121/2), kenâr dut- (g. 108/5), kendini sat- (g. 59/6), kendini yerden yere vur- (g. 273/1, g. 284/6), kerem et- (g. 145/5), keveki tulu' et- (g. 108/4), kibleden

yüzi dönme- (g. 325/2), kible-nümâ kibleye döner (g. 10/4), kıldan kıla gir- (g. 275/6), kıl yar- (g. 205/4), kıya bak- (g. 7/5), kıyamet kopar- (g. 25/1), kızıl kana boyan- (g. 337/4), kîseler boş et- (g. 56/1), kimseye açılma- (g. 178/4), koynına al- (g. 305/5), közler kak- (g. 70/4), kulağına küpe eyle- (g. 270/5), kulağını bur- (g. 137/5), kulağını dut- (g. 8/3), kulak ur- (k. 4/42), kuru baş gitme- (g. 144/3), kuru selâma değme- (g. 33/3), kuru sevdada yel- (g. 196/5), kuş uçurma- (trc. 1/51), kuvvet sına- (g. 303/5), kuyruk salla- (g. 287/5), kül et- (g. 279/2), küle banıp nan ye- (g.48/5), lâf ur- (g. 324/4), leb ber leb (g. 143/3, g. 145/4), leke götürme- (g. 281/3), mahal verme- (k. 7/17), mahmil bağla- (g. 139/5), makdemi mübârek ol- (k. 7/15), mâtem dut- (g. 348/2), merdümlük eyle- (g. 276/7), güftara gel- (k. 5/29), meydana gir- (g. 210/3), mezât eyle- (trc. 1/4), mihnete düş- (g. 32/1), miktarını gözet- (g. 77/7), nakş et- (g. 133/3, g. 329/1), nâmûsu kalma- (g. 140/1), nâm ü nişânı belirme- (g. 346/2), nâra düş- (g. 77/6), nâra yak- (g. 65/1), nazârı pâk ol- (g. 331/6), nazâr kıl- (k. 6/23, g. 49/2, g. 31/2, g. 99/1, g. 110/3, türkü 8/6), nâz eyle- (g. 136/4), nefes germ eyle- (g. 83/3), nûra gark ol- (g. 291/3), nutka gel- (g. 84/4), ocağına su koy- (g. 289/4), odlara düş- (g. 198/7), od vurup yak- (g. 236/2), ödünü teskin et- (g. 243/4, g. 245/1), öldüğüne yan- (g. 103/2), ömrü mezîd ol- (g. 51/9), ölme eşeğim ölme yonca bitsin yersin (mes. 9/1), ölü helvası san- (mes.24/1), önün ardın cem eyle- (g. 309/4), özünü uyarıp gözüni aç- (g. 67/6), pâre pâre kıl- (g. 343/5), parmak ısır- (g. 41/3), parmak koy- (k. 5/20), payına düş- (g. 143/6, g. 290/1), payidar ol- (müfr. 21), pehlüvanane ayak bas- (kt. 2/2) per aç- (g. 112/1), perde altından öt- (g. 137/6), peşimân ye- (g. 145/4), peyâm ilet- (g. 72/1), rahmet saç- (trc. 2/30, g. 51/3), râz aç- (g. 77/2, g. 136/1), râz-ı hafî pinhân yazıl- (g. 107/5), reh dut- (g. 333/5), rehnümâ ol- (g. 4/7), reng oyna- (g. 91/3), rû be rû ol- (g. 35/2), sabrı kalma- (müsed.1/1), saf bağla- (g. 164/4) sağ esen kal- (g. 235/4, rüb.27/2), sah çek-(g.42/7) salâ okı- (g. 151/3), sancâk çek- (g. 195/4), sebîl eyle- (g. 228/5), selâm getir- (g. 26/3), sen sağ biz selâmet (g. 25/6), serden geç- (g. 220/5), ser verüp sır deme- (g. 298/3), silip süpür- (g. 84/2), sîne ber sîne ol- (g. 55/6), sîper et- (g. 31/4), sirişt ol- (g. 216/3), soğukluk et- (g. 145/3), sözünü dut- (g. 145/4), suret bağla- (g.35/3), suyu çek- (g. 134/5), şâh mât ol- (g. 30/2), şehir yuvaya yara- (g. 75/7), şeref ver- (trc. 1/6), şerr ü şûr kopar- (trc. 1/17), şöhret bul- (g. 124/1, g. 337/7), ta'amın sonuna gülac gelse nefis ol- (g.39/7), tağlara taşlara düş- (k. 5/7), tağ üstü bâğ ol- (g. 163/3), takat getir- (trc. 1/9), tâkâti tâk et- (g. 87/5), tar u mar et- (g. 203/1, g. 342/6), taş bağırlı (g. 58/3), taşı dikil- (kt. 10/5), taşla döğün- (g. 232/4, g. 244/1, g. 273/1), taş yastan- (g. 219/2), taze kız oğlan (k. 7/1), tenini pârele- (g. 87/8), tesbîh et- (t. 16/2), tîği arşa as- (g.152/4), dokuz dolan- (g. 19/1, g. 235/5), toprak çek- (g. 18/7, g. 134/5), tozıla toprak arasında kal- (g. 279/1), ucu bucağı yok (g. 177/1), uslu geçin- (g. 273/5), ünü dutul- (g. 352/6), üstüne ditre- (g. 45/2), varını ver- (g. 105/2), vatan dut- (g. 52/4, g. 245/2, g. 331/2), vehme düş- (g. 164/2), yabana at- (g. 173/4), yâd et- (g. 90/3), yâd ol- (g. 128/5), yaka çâk et- (g. 184/1, g. 317/1, kt. 6/1), yakup yık- (rüb.4/2), yalvarıp yakar- (trc. 2/27), yana yana ağla- (g. 243/4), yana yana kül ol- (g. 135/7), yaraya tuz ek- (g. 214/2), yâr elinden zehir olsa iç- (g. 83/4), yâr olma- (g. 128/1), ya sabır ya sefer (g. 79/4), yas tut- (g. 138/3), taş yastan- (rüb. 24/3) yaşı kesil- (g. 127/5), yedi kat tastan geç- (g. 88/3), yeg çap-(g. 94/3), yel gibi yel- (g. 74/3), yele ver- (g. 227/3), yelken aç- (g. 43/5), yere ur- (g. 25/5, g. 36/6), yüz sür- (g. 48/6), yerden götür- (g.4/6), yerini od et- (g. 126/6), yol bulama- (g. 204/1), yolda kal- (g. 243/2), yoldan geri koy- (g. 227/5), yoldan sap- (g. 73/1-5), yoluna cân baş ko- (g. 29/6, g. 325/6), yolunda durma- (g. 123/5), yollar kes- (g. 188/6), yollara düş- (k. 4/15), yükün dut- (g. 328/4), yüreği delin- (g. 276/1), yüreği ditre- (mur. 3/11, g. 239/1, g. 336/8), yüreği kan ağla- (g. 214/4), yüreğinin yağı eri- (g. 160/4), yüz çevir- (müsed.1/6, g. 36/1), yüz dut- (g. 272/4, g. 60/4), yüz döndür- (g. 189/6), yüze gül- (mur. 4/2), yüze su sep- (g. 17/4, g. 275/5), yüzünde kan kalma- (g. 283/5), yüzüne kara dürt- (g. 302/7), yüz verip başını aş- (g. 276/2), yüz yere ur- (g. 258/4), zâyi-i ömr et- (g. 163/2), zehresi çâk ol- (g. 332/6), zemîn ü âsümân ditre- (g. 110/1), zorla güzellik olma- (g. 128/4).

2.1. Yapı Bakımından Deyimler

2.1.1. İsim grubu biçimindeki deyimler

Bir ismin anlamının daha iyi anlaşılması için başka bir isim tarafından tamamlanmasıyla oluşturulmuş kelime grubuna isim tamlaması denilir (Demir, 2007: 28). Bu tamlamalar belirtli/belirtsiz, takısız ve zincirleme gibi türlerden oluşmaktadır. İsim grubu biçimindeki deyimler isim tamlaması şeklinde oluşturulduğu gibi sıfat tamlaması, tekrar grubu şeklinde de olabilmektedir. *Za'îfî Divanı*'nda isim grubu biçimindeki deyimler sınırlı sayıdadır. Bütün deyimler içerisinde yaklaşık %4 lük kısım isim grubu şeklindeki deyimlerden oluşmaktadır. Bu deyimler şu şekilde sıralayabiliriz: **isim tamlaması biçiminde olanlar:** *barmak hesabı* (müsed.7/4), *cân baş üstüne* (g. 21/5), *can evi* (g.64/3), *can gözü* (g. 40/4), *can kulağı* (g.64/1, k. 1/6), *çak çağı* (muh.1/3), *devlet tacı* (g. 232/3), *gafllet gözü* (g. 40/6), *kadem sahibi* (g. 113/5), *karaman bahşişi* (g. 287/3), *yüz karası* (rüb. 19/2); **sıfat tamlaması biçiminde olanlar:** *baş açık* (g. 42/3), *bir içim su* (g. 194/4), *beş günlük ömür* (g. 288/4), *datlı cân* (g. 162/3), *değme kes* (g. 196/5), *eli bağlı kul* (g.47/3), *kuru baş* (g. 144/3), *kuru sevda* (g. 197/2), *siyah-baht* (g.342/7, k. 3/25), *tâze haber* (g. 79/7), *tâze kız oğlan* (k. 7/1); **ikileme grubu biçimindeki deyimler:** *bir lokma bir hurka* (g. 68/5), *datlı ballı* (g. 132/1), *delik deşik* (g. 72/3), *gâh bana gâh sana* (g. 11/7), *işli işine* (g. 29/4, g. 287/1), *ya sabır ya sefer* (g. 79/4). Ayrıca *Divan'*da *il ile gelen mihnet düğün gibidir* (g. 214/5), *ölme eşeğim ölme yonca bitsin yersin* (mes. 9/1), *şehir yuvaya yarar* (g. 75/7), *el benim etek senin* (g. 198/4, g. 294/3), *hayır iş ertelenmez* (kt. 2/7), *gökten ne yağdı ki yer onu götürmedi* (mes. 17/1), *Hak düşmanıma vermesin* (g. 220/6), *zorla güzellik olmaz* (g. 128/4) deyimleri de yüklemi cümle biçiminde kalıplaşmış deyimlerdendir.

2.1.2. Birleşik fiil grubu biçimindeki deyimler

Birleşik fiil, "Bir yardımcı fiilin bir isme veya bir fiil şekline eklenmesiyle meydana gelen öbek" (Topaloğlu, 1989: 42), "Ad soylu bir kelimeyle *et-*, *eyle-*, *ol-* yardımcı fiillerinin birleşmesinden veya birer sıfat-fiil ya da zarf-fiil ekleriyle birbirine bağlanmış iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluşmuş fiil türü" (Korkmaz, 2003: 46) şeklinde tanımlanmıştır. Bununla beraber birleşik fiilde üçüncü bir kategori de kalıplaşma yoluyla anlam değiştirerek deyimleşmiş türler" (bel bağlamak, can çekişmek vb.) bir fiilin sıfat-fiil ve zarf-fiillerle oluşturduğu kalıplaşmış (döne döne gel-, geçenden geç-, çekip götür-) yapılarıdır (Korkmaz, 2003: 46).

Birleşik fiilden müteşekkil deyimler *Za'îfî Divanı*'nda en çok geçen deyimlerdir. *Divan'*da tespit edilen deyimlerin 531'i yaklaşık %88'i bu şekilde oluşturulmuştur;

âbâd eyle- (mur. 2/14), *âciz kal-* (g. 62/3, g. 60/6), *âdemîlik eyle-* (g. 10/1), *adı çık-* (mua. 5), *adı sanı terk et-* (g. 105/5), *ağız aç-* (g. 127/4, g. 85/2), *agu yala-* (g. 98/3), *ağzı dili olma-* (g. 79/2), *ağzının suyu ak-* (mes.13/1), *ağzına söğ-* (g. 200/3), *ağzına mühür vur-* (g. 178/4), *ağzını tut-* (g. 287/5), *ağzının suyu ak-* (mes.13/1), *ağzının şekeri akmak-* (g. 344/5), *ağzının ölçüsünü almak* (g. 181/1), *âh al-* (g. 110/4, g. 260/1 türk. 4/6), *âh et-* (g. 97/5), *âhu yerde kalma-* (g. 263/1), *akçe nisâr kıl-* (k. 6/43), *akçesi pul ol-* (g. 304/5), *akıl yağmala-* (g. 265/1), *alçağa meyl et-* (g. 70/5), *âlemde rağbeti ol-* (g. 82/2), *aman verme-* (g. 123/4, g. 169/6) *ara getirip ara ilet-* (g. 26/3), *araka gark ol-* (g. 154/2), *arz-ı cemâl et-* (g. 125/5), *arz-ı hâl eyle-* (k. 4/26), *assı it-* (g. 288/6), *aşına zehir kat-* (g. 29/7), *aşka düş-* (mur. 5/4), *aşk dersini oku-* (g. 76/6), *aşk şarâbi iç-* (g. 71/7), *aşka âr olma-* (g. 128/2), *âteşe yan-* (g. 77/5), *ayağa bin-* (k. 5/16), *ayağa urma-* (g. 121/5), *ayağı altta kal-* (trc. 1/53), *ayağına baş koy-* (g. 143/3, rüb.2/1), *ayağına dolaş-* (g. 289/5), *ayağına düş-* (g. 78/5, kt. 13/4, g. 29/2, g. 294/1), *ayağına yüz sür-* (müsed. 1/3, g. 29/7, g. 273/1), *ayağına*

yüz ur- (g. 342/5), ayağı toprağına yüz sür- (g. 72/1) ayağını öp- (g. 60/4), ayağı tozuna gel- (k. 5/22, g. 68/4, rüb. 22/2), ayağı üstünde durama- (k. 5/15), ayak bas- (kt. 2/2), ayak çek- (g. 245/5), ayaklarda kal- (k. 3/30), ayak uzat- (g. 197/3), ayakdan düş- (g. 278/6), ayb eyle- (g. 75/3), âzât ol- (g. 84/1), bacadan düş- (mur. 4/5, g. 134/4), bağlanup kal- (türkü. 6/2), bağı hân ol- (g. 280/5), bağına bas- (kt. 12/4), bağında baş bit- (g. 62/1), bağına del- (g. 345/1), bağına kan eyle- (g. 264/2), bağına rîze rîze et- (g. 87/8), bahs et- (g. 34/2), bahtı siyâh ol- (g. 120/5), bahtiyâr ol- (g. 128/4), bakışı âdem öldür- (g. 187/4), bâl ü per aç- (g. 136/3), bâr-ı fakr çek- (g. 87/2), barmagıla göster- (g. 333/2), barmak bas- (trc. 1/46), basîret gözünü aç- (müsed.1/7), başdan aş- (türkü 6/1), baş eğme- (g. 101/3), baş ol- (k. 5/2), başa yazılan başa gel- (g. 282/1), başdan ayağa dol- (g. 27/2), başdan ayağa dut- (trc. 1/8), başdan ayağa ezberle- (g. 37/2), başdan ayağa yan- (g. 169/7, g. 347/1), başdan başa yak - (g. 27/4), başdan çıkar- (trc. 1/15, g. 263/6), baş eğ- (g. 303/2), başı ditre- (k. 5/16), başı göklere değ- (türkü 8/3), başına devlet güneşi toğ- (g. 38/3), başına gel- (g. 171/6), başına kefen sar- (g. 57/1), başına kıyâmet kop- (g. 86/3), başına taş ur- (g. 62/4, türkü 6/3), başına toprak at- (g. 184/4), başına devleti ol- (g. 82/1), başını dik- (k. 5/39), başını aş- (g. 285/3), başını ele al- (g. 68/4, g. 334/5), başını ortaya koy- (g. 166/2), başını taşdan taşa ur- (g. 282/1), baş kaldur- (k. 5/40, g. 245/6), baş koş- (trc. 1/15), baş koy- (g. 55/4), başlar bitür- (trc. 2/23), başlarda yir et- (k. 5/33), baş ol- (g. 171/1), baş oyna- (trc. 1/23), baş üzere götür- (g. 82/2), baş ve cân oynat- (g. 41/3), belâsını çek- (g. 75/7), belâyâ uğra- (g. 215/5), bel bağla- (k. 5/11, g. 210/3), belini bük- (g. 87/7), bend oyna- (g. 78/1), benzine kan gel- (g. 323/1), benzi sararıp sol- (türkü 1/4), ber-devâm ol- (trc. 2/35), berk ur- (g. 236/6), beyâza çıkar- (mes. 2), bend ol- (g. 107/2), bir derde uğra- (g. 231/6), bir göz yumup aç- (g. 275/4), bir kızıl mangıra alma- (g.267/3), biri iki san- (g. 73/1), bir kılına bin cân ver- (g. 69/3), boynuna al- (g. 227/6), boynuna kadar kana bat- (g. 227/6), boynuna kamu düş- (g. 181/5), boynuna zencîr vur- (kt. 2/6), boynunda zencîr sürü- (g. 177/2), boynun ur- (g. 152/4), boynunu eğ- (k. 5/37), bucak bucak ara- (g. 173/5), bulutsuz gökten nem kap- (g. 88/6), bühtân eyle- (g. 340/4), bütün varını ver- (trc. 2/26), kulağa koyma- (g. 265/6), cân-ı mey çek- (g. 229/5), cân al- (g. 110/6), cân at- (g. 268/6), cân bağışla- (g. 265/3), cân bağla- (g. 46/3), cânndan ikrâm eyle- (g. 179/3), cânı çık- (g. 277/3), cânı fedâ ol- (g. 105/2), cânına nâr ur- (g. 160/1), can kuşu uç- (g. 196/1), cânını ağızına getir- (g. 145/5), cânını perîşân et- (g. 83/5), cânını teslim et- (t. 6/1), cânı yerine gel- (g. 283/3), cân oyna- (g. 292/2), cân ver- (g. 52/5, g. 201/3, g. 270/3, g. 286/6, g. 284/1, g. 311/7), çiğeri pârelen- (g. 332/7), cihâna celve sal- (g. 51/1), cihânı ser tâ ser dut- (g. 58/3), cilâ ver- (g. 138/6), cûşa gel- (k. 4/24, g. 184/6-7), cüft ol- (g. 288/7), cüdâ ol- (kt.8/5), çâk çâk ol- (g. 127/4), dağ ur- (g. 268/4), dâma düşür- (kt. 2/4), dâmenin sakın- (g. 268/5), deftere geç- (g. 284/4), defteri dürül- (g. 162/4), dehri tut- (k. 6/29), delik deşik ol- (g. 72/3), der-âgûş et- (g. 56/6), derdi dilde nihân ol- (türkü 1/10), derd ile kaşın- (g. 132/3), deste gir- (g. 294/3), dil al- (g. 204/4), dilde melâl koma- (k. 7/12), dilim dilim kes- (g. 343/5), dilini kafasından çek- (g. 245/6), dil- sûz ol- (g. 137/1), dil uzat- (g. 53/4, g. 160/7), dil ver- (k. 5/9, k. 4/26), diş bile- (g. 7/5, g. 185/4), diş dokun- (g. 145/1), diş dokun- (g. 287/5), divan bağla- (g. 236/5), dost yoluna cânı fedâ ol- (g. 126/7), döne döne gel- (k. 5/31), dudak dudağa ver- (g. 53/7), dükkân aç- (g. 95/2), dünyâyı başına tar et- (g. 75/1), dü-tâ et- (g. 79/5), eflake ağ- (g.117/2), efsûn oku- (g. 124/1), eksik olma- (g. 295/2), el aç- (g. 228/6, g. 272/4), el bağla- (g. 156/3), el bir et- (trc. 1/51), el çek- (g. 4/4), elden eteği koma- (g. 75/6), elden koma- (g. 227/4), ele al- (k. 5/48, g. 5/1, g. 73/3, g. 121/5, g. 284/2), eli erişme- (g. 278/6), eli işte teni cünbüşte ol- (g. 266/1), elinden yan- (türkü 4/2-4-6-8-10-12), elinden zehir olsa iç- (g. 83/4), eline girse başından buna- (g. 113/4), elini sovak suya sokma- (g. 87/3), el kar- (k. 5/47), eller sefasını sürmek biz belasını çek- (g.75/7), el sun- (k. 4/39), el üşür- (kt. 2/8), el ver- (trc. 1/5, müst.1/1, g. 35/7, g. 186/7), el vurup dil bağla- (g. 210/3), emek çek- (mur. 3/12), emre inkiyâd et- (k. 4/11), emrine râm ol- (k. 4/13), esip savur- (g. 88/5), eşiğine yüz sür- (g. 178/2-7, g. 349/7), fâş it- (g. 144/1), fenâ bul- (kt. 11/6), fenâyâ ver- (g. 210/2), fer bul- (g. 306/2), fikre düşür- (g.

55/7), *fitne bırak-* (g. 25/2), *fırsatı fevt et-* (trc. 1/5), *gamdan âzâd ol-* (g. 84/1), *gamdan göğ-*
(k. 5/37), *gam yeme-* (g. 131/3), *gark-ı hûn ol-* (g. 69/1), *gazel bağla-* (g. 289/3), *geçenden geç-*
(g. 36/7), *germ a germ dur-* (trc. 1/4), *göge çekil-* (g. 284/5), *göğsünü döğ-* (g. 164/6), *göğsünü*
geçir- (g. 137/5), *göğüs ger-* (türkü 5), *gökçeklik bul-* (g. 128/4), *gönlü düş-* (g. 311/1), *gönlünde*
yer et- (g. 284/3), *gönlü şâd et-* (mur. 2/13), *gönlü ferah ol-* (g. 19/4), *gönül eğle-* (g. 62/3), *gönül*
mülkün virâne et- (türkü 7/6), *gönül uğurla-* (g. 63/2), *gönül yap-* (g. 73/3), *görmeze ur-* (g.
12/1), *göz açdurma-* (g. 258/3), *gözden düş-* (g. 101/6), *gözden uyhu çık-* (g. 276/2), *göz dut-* (k.
5/36), *göz göz ol-* (g. 245/3), *gözü dikilip kal-* (g. 286/4), *gözü kamaş-* (kt. 12/3), *gözden kan akıt-*
(g. 231/7), *göz karart-* (g. 134/4), *gözünden od çık-* (g. 136/2), *gözünden uç-* (g. 143/1), *göz*
ucuyla işaret et- (g. 33/3), *gözüne göstermez ol-* (mur. 4/2), *gözünü aç-* (g. 49/2, g. 174/5),
gözünü yumma- (g. 5/4), *göz süz-* (müsed. 1/1), *gözünün içinde yer et-* (g. 279/7), *güş tut-* (k.
4/41), *güşına alma-* (g. 77/3, g. 196/5), *günde bin kez öl-* (g. 329/2), *güneşe sâye aya tonuk de-*
(g. 352/5), *hâb al-* (g. 342/4), *hadden aş-* (mur. 4/10), *hâkisterin göklere savur-* (g. 74/4), *hâkî yele*
ver- (g. 156/4), *Hak düşmanına verme-* (g. 220/6), *Hakka eriş-* (g. 144/5), *hâk ol-* (g. 70/5),
barmak bas- (g. 216/4), *kalem çek-* (g. 284/4), *harîm-i mahrem ol-* (trc. 2/26), *hat çek-* (g. 156/1),
hâtır incit- (g. 144/1), *hâtırını hoş eyle-* (mur. 3/13), *her kıldan çal-* (g. 98/6, g. 132/4), *hurmenini*
oda yak- (g. 160/1), *Hudâ'ya ısmarla-* (g. 210/6), *içini yak-* (g. 29/5), *içi vü dışı yan-* (g. 316/4),
iki eli kanda ol- (g. 303/7), *iki kat ol-* (k. 4/8, g. 217/2), *ikilikten geç-* (g. 145/3), *ikrâra durma-* (g.
287/3), *ikrâra gel-* (g. 129/3), *il içre söylen-* (g. 79/7), *îmâna gel-* (g. 102/3), *inâyet kapusun aç-*
(trc. 2/30), *illet ile diriken mihnetle can ver-* (g.75/4), *imanını sakla-* (g.54/5), *ettiğini gör-* (g.
80/5), *kadem bas-* (g. 161/1), *kalemi ceff ol-* (mes.3/1), *kana boğul-* (kt. 11/1), *kana gir-* (g. 111/1),
kan ağla- (g. 37/5, kt. 11/6), *kan bağışla-* (kt. 11/6), *kanı harâm ol-* (g. 238/5), *kanı helâl ol-* (g.
206/5), *kanına gir-* (kt. 14/3, türkü 1/3), *kanına susa-* (trc. 2/13, muh.1/4), *kanını dök-* (g. 256/6),
kanını iç- (g. 7/5, g. 343/2), *kanı yerine gel-* (g. 283/5), *kan iç-* (g. 98/3), *kanlara boyan-* (kt. 17/4),
kanlar dök- (g. 150/1), *kan yaş akıt-* (trc. 2/23, g. 99/6), *kan yalaş-* (g. 194/3), *kan yut-* (g. 52/2,
kt.10/2), *kapıyı yap-* (mur. 3/9, g. 126/4), *karalar gey-* (trc. 2/21, g. 180/3, g. 244/4, g. 348/2),
karâr dut- (g. 83/5), *karasını ağart-* (g. 55/7), *kâr eyle-* (g. 58/3, g. 257/3, g. 345/1), *kârî zararına*
değme- (trc. 2/13), *karıncayı incitme-* (g. 102/2), *karşı dur-* (g. 137/6), *kaş oynat-* (g. 110/7), *katl-*
i nefis et- (g. 188/1), *kavl et-* (k. 331/3), *kaoline durma-* (g. 100/3), *kayd u bend ol-* (g. 244/5),
kelleji meydâna koy- (trc. 2/18), *kem bahâ sat-* (g. 121/2), *kenâr dut-* (g. 108/5), *kendini sat-* (g.
59/6), *kendini yerden yere vur-* (g. 273/1, g. 284/6), *kibleden yüzi dönme-* (g. 325/2), *kıldan kıla*
gir- (g. 275/6), *kıl yar-* (g. 205/4), *kıya bak-* (g. 7/5), *kiyâmet kopar-* (g. 25/1), *kızıl kana boyan-*
(g. 337/4), *kimseye açılma-* (g. 178/4), *köz kak-* (g. 70/4), *kulağına küpe eyle-* (g. 270/5), *kulak aç-*
(g. 118/7), *kulağını bur-* (g. 137/5), *kulağını dut-* (g. 8/3), *kulak ur-* (k. 4/42), *kuru baş git-* (g.
144/3), *kuru selâma değme-* (g. 33/3), *kuru sevdada yel-* (g. 196/5), *kuş uçurma-* (trc. 1/51),
kuvvet sına- (g. 303/5), *kuyruk salla-* (g. 287/5), *lâf ur-* (g. 324/4), *leb ber leb* (g. 143/3, g. 145/4),
leke götürme- (g. 281/3), *makdemi mübârek ol-* (k. 7/15), *merdümlük eyle-* (g. 276/7), *meydana*
gir- (g. 210/3), *mezât eyle-* (trc. 1/4), *nâm ü nişâmı belürme-* (g. 346/2), *nâra düş-* (g. 77/6), *nâra*
yak- (g. 65/1), *nazârî pâk ol-* (g. 331/6), *nefes germ eyle-* (g. 83/3), *nûra gark ol-* (g. 291/3), *nutka*
gel- (g. 84/4), *ocağına su koy-* (g. 289/4), *odlara düş-* (g. 198/7), *od yak-* (g. 236/2), *ödünü teskin*
et- (g. 245/1), *öldüğüne yan-* (g. 103/2), *ölü helvâsı san-* (mes. 24/1), *önün ardın cem eyle-* (g.
309/4), *özünü uyarıp gözünü aç-* (g. 67/6), *pâre pâre kıl-* (g. 343/5), *parmak ısır-* (g. 41/3), *parmak*
koy- (k. 5/20), *payına düş-* (g. 143/6, g. 290/1), *per aç-* (g. 112/1), *peşîmân ye-* (g. 145/4), *râz aç-*
(g. 77/2, g. 136/1), *reh dut-* (g. 333/5), *rehnümâ ol-* (g. 4/7), *reng oyna-* (g. 91/3), *rû be rû ol-* (g.
35/2), *saf bağla-* (g. 164/4) *sağ esen kal-* (g. 235/4, rüb.27/2), *salâ ok-* (g. 151/3), *sancâk çek-* (g.
195/4), *sebîl eyle-* (g. 228/5), *serden geç-* (g. 220/5), *ser verüp sırrı deme-* (g. 298/3), *silip süpür-*
(g. 84/2), *sîne ber sîne ol-* (g. 55/6), *soğukluk et-* (g. 145/3), *sözü düz-* (k. 6/2), *şâh mât ol-* (g.
30/2), *şerr ü şûr kopar-* (trc. 1/17), *dağlara taşlara düş-* (k. 5/7), *dağ üstü bâğ ol-* (g. 163/3), *takat*

getür- (trc. 1/9), tâkâti tâk et- (g. 87/5), târ ü mâr et- (g. 203/1, g. 342/6), taşı dikil- (kt. 10/5), taşla döğün- (g. 232/4, g. 244/1, g. 273/1), taş yastan- (g. 219/2), tenini pârele- (g. 87/8), tesbîh et- (t. 16/2), dokuz dolan- (g. 19/1, g. 235/5), toprak çek- (g. 18/7, g. 134/5) tozıla toprak arasında kal- (g. 279/1), ucu bucağı olma- (g. 177/1), uslu geçin- (g. 273/5), ünü dutul- (g. 352/6), üstüne ditre- (g. 45/2), varını ver- (g. 105/2), vatan dut- (g. 52/4, g. 245/2, g. 331/2), (g. 128/5), yağmalar et- (g. 175/1), yakalar çâk et- (g. 184/1, g. 317/1, kt. 6/1), yana yana ağla- (g. 243/4), yana yana kül ol- (g. 135/7), yaraya tuz ek- (g. 214/2), yâr elinden zehir olsa iç- (g. 83/4), yâr olma- (g. 128/1), yaşı kesil- (g. 127/5), yedi kat tastan geç- (g. 88/3), yele ver- (g. 227/3), yelken aç- (g. 43/5), yere ur- (g. 25/5, g. 36/6), yere yüz sür- (g. 48/6), yerden götür- (g.4/6), yol bulama- (g. 204/1), yolda kal- (g. 243/2, k. 1/5), yoldan geri koy- (g. 227/5), yoldan sap- (g. 73/1-5), yoluna cân baş ko- (g. 29/6, g. 325/6), yolunda durma- (g. 123/5), yollar kes- (g. 188/6), yollara düş- (k. 4/15), yükün dut- (g. 328/4), yüreği delin- (g. 276/1), yüreği ditre- (mur. 3/11, g. 239/1, g. 336/8), yüreği kan ağla- (g. 214/4), yürek yağını erit- (g. 160/4), yüz çevir- (müsed. 1/6, g. 36/1), yüz dut- (g. 272/4, g. 60/1), yüz döndür- (g. 189/6), yüze gül- (mur. 4/2), yüze su sep- (g. 17/4, g. 275/5), yüzünde kan kalma- (g. 283/5), yüzüne kara dürt- (g. 302/7), yüz verip başını aş- (g. 276/2), zehresi çâk ol- (g. 332/6), zemîn ü âsümân ditre- (g. 110/1)

2.1.3. Eksiltili deyimler

Eksilti dilde en az çaba kuralına bağlı kalınıp bir kelime veya kelime grubunun ya da bir cümlenin, herhangi bir öğesinin, herhangi bir anlam karışıklığına neden olmayacak biçimde, düşürülmesi, eksiltilmesi olayına denilir (Özmen,1996: 71). Eksiltme genellikle isim tamlaması, sıfat tamlaması ve ikileme şeklindeki kelime gruplarında görülür. Bunlara ek olarak mecaz anlamlı bazı tek kelimelerde eksiltme söz konusudur. Bu minvalde kullanılan deyimlerin ortak yönü yüklem ve kesin bir yargının olmamasıdır. Bu da onların eksiltili deyim olarak anılmalarına neden olmuştur. Nitekim Aksan, bu tür deyimleri "yüklemsel olmayan sözcük bağdaştırmaları" şeklinde tanımlar ve bu gruba *tepeden tırnağa* [kadar], *çat kapı* [gelmek] gibi deyimlerle eylemi anlamca etkileyen belirteç tümleci niteliği taşıyan *kaşla göz arasında*, *durup dururken* türünden deyimleri de dâhil eder (2004: 174-175). Rumelili Za'îfi Divanı'nda bu türden deyimlere az da olsa yer verilmiştir; *âlem bir yana ben bir yana* (g. 198/5) *baş açık* (g. 42/3), *baş açık yalın ayak* (g. 237/4), *başdan ayağa* (g. 27/2), *başım canım üzre* (g.47/3), *bir lokma bir hurka* (g. 68/5), *boynu kıldan ince* (g. 126/4), *cân baş üstüne* (g. 21/5), *datlı ballı* (g. 132/1), *el benim etek senin* (g. 198/4, g. 294/3), *eli işte teni cünbüşte* (g. 266/1), *gözüne başına toprak* (g. 172/3), *sen sağ biz selâmet* (g. 25/6), *eli bağlı* (g. 47/3), *gâh bana gâh sana* (g. 11/7), *gözüne başına toprak* (g. 172/3), *kara yazılı* (g. 231/7), *neyzen bakışlı* (g.352/4), *sen sağ biz selâmet* (g. 25/6), *tağ üstü bâğ* (g. 163/3), *taş bağırlı* (g. 58/3), *ya sabır ya sefer* (g. 79/4), *yasduğı taş, döşeği toprak* (rüb. 24/2)

2.2. Anlam Bakımından Deyimler

2.2.1. Somutlaştırma ve benzetme yoluyla oluşan deyimler

Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinden halk ağızlarına, yurt dışındaki lehçelere ve eski dönemlerine kadar Türkçe, somutlaştırmaya en geniş ölçüde yer veren dillerden birisidir. Bu olay; soyut, anlatımı zor olan durum, olay ve davranışların, insan yaşamında karşılaşılan somut birtakım davranışlardan, olaylardan ve doğadaki nesnelere yararlanılarak, basit bir dekor kurulup sahnelenerek anlatılmasıdır. Dilimiz bu bakımdan zengin olduğu için bir "somut anlatım dili"dir (Aksan,2005:100). Za'îfi Divanı'nda somutlaştırma yoluyla oluşturulan deyimlere örnek olarak: *ağzının ölçüsünü*

almak (g. 181/1), ayağına dolaş- (g. 289/5), bacadan düş- (mur. 4/5, g. 134/4), başına devlet güneşi toğ- (g. 38/3), başına dünyâyı tar et- (g. 75/1), başına kefen sar- (g. 57/1), başına kıyâmet kop- (g. 86/3), başını taşdan taşa ur- (g. 282/1), eli işte teni cünbüşte ol- (g. 266/1), , kulağına küpe eyle- (g. 254/5, g. 270/5), yâr elinden zehir olsa iç- (g. 83/4), yüzüne kara dürt- (g. 302/7)

Deyimlerimizin bir bölümü, benzetmelerden yararlanır. Dilbilimde benzetme (İng. simile, Osm. teşbih) adını alan anlam olayı; bir durumu, bir konuyu, bir davranışı ya da tutumu doğada, çevrede bulunan nesnelere, canlıların belirgin niteliklerinden yararlanarak çok güçlü bir biçimde anlatım olanağı sağlar. Aynı zamanda bu nesnelere benzerlik kurarak sanatlı bir şekilde dile getirir. Deyim aktarmalarının bir kısmında gibi edatı, benzetmek ve dönmek eylemlerinden yararlanılsa da bazı deyim aktarmalarında ise bunların yerine nitelenen şeyin, benzeyen nesnenin adını aldığı görülür (Aksan, 2005: 99-100). *Za'îfî Divanı*'nda **benzetmeye dayalı deyimlere örnek olarak**: ağzının şekeri akmak- (g. 344/5), boynunu kıldan ince (g. 126/4), cânı gibi sakla- (g. 155/3), gönül mülkün virân et- (türkü 7/6), gül gibi kulak aç- (g. 118/7), gün gibi tulu it-(k.5/19), gün gibi ağar-(g.342/7), it gibi dala- (g. 98/5), karıncayı incitme- (g. 102/2), ölü helvası san- (mes.24/1), yel gibi yel-(müst.2/3)

2.2.2. Organ adlarıyla oluşturulmuş deyimler

Organ adları bir dilin temel söz varlığının temel kavramları arasındadır. Organ adlarının bulunduğu deyimler büyük ölçüde somutlaştırma yoluyla oluşturulan deyimlere de örnek teşkil ederler. Anlatılması zor soyut kavramlar, en basit benzetme aracı olan baş, kaş, göz, kulak burun, el, diz, ayak gibi kavramlar ile daha kolay anlatılabildiğinden organ isimleri deyim yapısı içinde kullanılır olmuştur (Korkmaz, 2003: 176). Türkçede işlek olarak kullanılan organ adlarından müteşekkil deyimlerin *Za'îfî Divanı*'nda bir hayli fazla kullanıldığını görüyoruz. *Divan*'da organ isimleri kullanılarak oluşturulmuş 220'nin üzerinde deyim tespit edilmiştir;

Ağız: ağaz/ağız aç- (g. 127/4, g. 85/2), ağzını tut- (g. 287/5)

Ayak: ayağa bin- (k. 5/16), ayağa urma- (g. 121/5), ayağı altta kal- (trc. 1/53), ayağına baş koy- (g. 143/3, rüb. 2/1), ayağına düş- (g. 78/5, kt. 13/4), ayağına yüz sür- (müsed. 1/3, g. 29/7, g. 273/1), ayağı toprağına yüz sür- (g. 72/1), ayağını öp- (g. 60/4), ayağı üstünde durama- (k. 5/15), ayak bas- (kt.2/2), ayak çek- (g. 245/5), ayaklara düş- (g. 29/2, g. 294/1), ayak uzat- (g. 197/3), ayaktan düş- (g. 278/6)

Baş: başdan aş- (türkü 6/1), başdan ayağa dol- (g. 27/2), başdan ayağa dut- (trc. 1/8), başdan ayağa ezberle- (g. 37/2), başdan ayağa yan- (g. 169/7, g. 347/1), başdan çıkar- (trc. 1/15, g. 263/6), baş eğ- (g. 303/2), başı göğe eriş- (k. 5/16), başı ditre- (k. 5/16), başı göklere değ- (türkü 8/3), başına gel- (g. 171/6), başına taş ur- (g. 62/4, türkü 6/3), başına toprak at- (g. 184/4), başını dik- (k. 5/39), başına ur- (k. 5/8, g. 161/4), başını aş- (g. 285/3), başını ele al- (g. 68/4, g. 334/5), baş kaldır- (k. 5/40, g. 245/6), baş koş- (trc. 1/15), baş koy- (g. 55/4), başını yere ur- (mua. 5), başlarda yir et- (k. 5/33), baş ol- (g. 171/1), baş oynat- (trc. 1/23), baş ur- (kt. 2/2, mua. 4), baş u cânndan geç- (g. 204/3), baş üzre götür- (g. 82/2), baş ve cân oynat- (g. 41/3), baş ver- (g. 90/1, g. 221/4)

Bel: bel bağla- (k. 5/11, g. 210/3), belini bük- (g. 87/7)

Boyun: boynuna al- (g. 227/6), boynuna kadar kana bat- (g. 227/6), boynuna kanı düş- (g. 181/5), boynuna zencîr vur- (kt. 2/6), boynunda zencîr sürü- (g. 177/2), boynunu ur- (g. 152/4), boynunu eğ- (k. 5/37)

Can: cânâ kıy- (türkü 7/8), cân al- (g. 110/6), cân at- (g. 268/6), cân bağışla- (g. 265/3), cân bağla- (g. 46/3), cânan ikrâm eyle- (g. 179/3), cân gözünü aç- (trc. 1/29), cânı çık- (g. 277/3), cânı fedâ ol- (g. 105/2), cânına nâr ur- (g. 160/1), cânına odlar yak- (g. 264/2), cânına kasd et- (g. 303/7), cânını ağzına getir- (g. 145/5), cânını perîşân et- (g. 83/5), cân kolayını bil- (g. 293/3), cânı yerine gel- (g. 283/3), cân oyna- (g. 292/2), cân u baş oyna- (g. 90/5), cân ver- (g. 52/5, g. 201/3, g. 270/3, g. 286/6, g. 284/1, g. 311/7)

Ciğer: ciğeri ağzına gel- (g. 332/6), ciğeri pârelen- (g. 332/7)

Dil: dile gel- (g. 283/1), dilini kafasından çek- (g. 245/6), dilini kes- (g. 152/6), (g. 96/2), dil uzat- (g. 53/4, g. 160/7)

Diş: diş bile- (g. 7/5, g. 185/4), diş dokun- (g. 287/5)

Dudak: dudak dudağa ver- (g. 53/7)

El: el aç- (g. 228/6, g. 272/4), el bağla- (g. 156/3), el bir et- (trc. 1/51, kt. 2/2), el çek- (g. 4/4), elden eteği koma- (g. 75/6), elden koma- (g. 227/4), ele al- (k. 5/48, g. 5/1, g. 73/3, g. 121/5, g. 284/2), eli tutma- (k. 5/6), eli titre- (g. 203/3), eli erme- (g. 8/5, g. 19/6, g. 278/6), elinden yan- (türkü 4/2-4-6-8-10-12), eline al- (g. 137/7), elini bağla- (k. 3/23), elini sovak suya sokma- (g. 87/3), el kar- (k. 5/47), el sun- (k. 4/39), el ur- (k. 7/16, g. 210/1-2), el üşür- (kt.2/8), el ver- (trc. 1/5, müst.1/1, g. 35/7, g. 186/7), iki eli kanda ol- (g. 303/7), deste gir- (g. 294/3)

Göz: göz açdurma- (g. 258/3), basîret gözünü aç- (müsed.1/7), gözden düş- (g. 101/6), gözden uyhu çık- (g. 17/4, g. 276/2), gözü ardınca kal- (g. 286/4, g. 286/4), göz göz ol- (g. 245/3), gözü dikilip kal- (g. 286/4), gözü kamaş- (kt. 12/3), gözden kan akıt- (g. 231/7), gözünden od çık- (g. 136/2), gözünde uç- (g. 143/1), gözlerinden kan ak- (mur. 3/11), göz ucuyla işaret et- (g. 33/3), gözüne göstermez ol- (mur. 3/3), gözüne hâb girme- (g. 72/6), gözünü aç- (g. 49/2, g. 174/5), gözünü yumma- (k. 5/4), gözünü süz- (müsed. 1/1), gözünü yum- (g. 160/3), gözünün içinde yer et- (g. 279/7), göz yum- (g. 49/2), iki gözü ağla- (g. 62/2)

Bağır, sine, göğüs, iç: bağır delik deşik ol- (g. 72/3), bağır hûn ol- (g. 280/5), bağıra bas- (kt. 12/4), bağırında baş bit- (g. 62/1), bağırı del- (g. 345/1), bağırı delüp doğra- (g. 162/2), bağırı kan eyle- (g. 264/2), bağırı rîze rîze et- (g. 87/8), göğsünü döğ- (g. 164/6), göğsünü geçir- (g. 137/5), göğüs ger- (türkü 7/5), sine ber sine ol- (g. 55/6), içi yan- (g. 316/4)

Dil-gönül-hatır: dil al- (g. 204/4), dilde melâl koma- (k. 7/12), dil derdini söylet- (g. 137/1), hatır incit- (g. 144/1), hatırını hoş eyle- (mur. 3/13), gönlü düş- (g. 311/1), gönlünde yer et- (g. 284/3), gönlü şâd et- (mur. 2/13), gönül al- (g. 265/1), gönül bağla- (g. 187/1), gönül eğle- (g. 62/3), gönül uğurla- (g. 63/2), gönül ver- (g. 259/1, g. 308/5), gönül yap- (g. 73/3)

Kulak: gûş tut- (k. 4/41), gûşına alma- (g. 77/3, g. 196/5), kulağını bur- (g. 137/5), kulağını dut- (g. 8/3), kulak ur- (k. 4/42, g. 129/6), kulağa koyma- (g. 265/6)

Öd-zehre: zehresi çâk ol- (g. 332/6), ödünü teskîn et- (g. 245/1)

Parmak: barmagıla göster- (g. 333/2), barmak bas- (trc. 1/46), parmak ısır- (g. 41/3), parmak koy- (k. 5/20), barmak hesabı (müsed. 7/4)

Yüreğ: yüreği ağzına gel- (trc. 1/38), yüreği delin- (g. 276/1), yüreği ditre- (mur. 3/11, g. 239/1, g. 336/8), yüreği kan ağla- (g. 214/4), yüreği kop- (g. 292/2), yüreğini inlet- (g. 28/7), yüreği pâre pâre ol- (g. 72/3), yüreği yan- (g. 29/1), yürek yağını erit- (g. 160/4)

Yüz-beniz: yüz çevir- (müsed. 1/6, g. 36/1), yüz dut- (g. 272/4, g. 60/1), yüz döndür- (g. 189/6), yüze gül- (mur. 3/4), yüze su sep- (g. 17/4, g. 275/5), yüzü gül- (g. 206/4), yüzünde

kan kalma- (g. 283/5), *yüz sür-* (k. 5/15, g. 243/5), *yüz ur-* (g. 171/7), *yüz yere ko-* (g. 216/6), *yüz verip başını aş-* (g. 276/2), *benzine kan gel-* (g. 283/5, g. 323/1)

Za'îfî Divanı genelinde organ isimlerinden en fazla baş, göz, kalp ve el isimleriyle kurulan deyimleri tercih etmiştir. Bu deyimler hem gerçek anlamı hem de mecaz anlamlarıyla kullanılmıştır.

2.2.3. Tarihi süreç içerisinde değişime uğramış deyimler

Deyimler dilin tarihî evreleri içerisinde ses, anlam, yapı bakımından değişiklikler geçirerek günümüze kadar gelmişlerdir. Deyimlerin değişime uğradığı yerlerin başında şiir dili gelir. Şiir dilinde deyimler şairlerin söz ustalıklarını sergiledikleri en önemli dil birlikleridir. Söz ustalığının en üst seviyeye ulaştığı klasik Türk şiirinde deyimler Arapça ve Farsçanın, aruz vezninin, edebi sanatların etkisiyle hem anlamca zenginleşmiş hem de yapıca değişime uğramışlardır. Özellikle deyimlerde kelimelerin Arapça-Farsça karşılıkları kullanılmış, kelimelerin yerleri değiştirilmiş, kimi zaman kelimeler eksiltilmiş veya değiştirilmişlerdir. Bazı araştırmacılar çok fazla anlam kaybı yaşamamış, fakat kalıbı değiştirilmiş deyimleri deyimler grubundan sayarken bazıları ise kalıp değişikliği olduğu için bunları atasözü ve deyim benzeri ima olarak kabul etmişlerdir (Kaya, 2011: 17; Sinan, 2001b: 136; Aksoy, 2014: 34; Karahan, 1980: 46-47). Esasında deyimlerin kalıplaşarak kulağa hoş gelen bir yapıya bürünmesinde şiir dilinin rolü büyüktür. Şiir dili deyimlerin uzun süre yaşamasını sağladığı gibi ölçü, kafiye, yinelemelerle deyimlerin günlük dile yerleşmesine katkı sunar (Aksan, 2005: 106).

Türkiye Türkçesinin söz varlığı dil devrimi, gelişen teknoloji gibi nedenlerle son yüzyıl içerisinde büyük değişim ve gelişime uğramıştır. Söz varlığının temel unsurlarından olan deyimler de doğal olarak bundan etkilenmiştir. Kimi deyimler kullanımdan düşmüş, unutulmuş veya değişime uğramışlardır. Toplumdaki ve dildeki değişime ve gelişime paralel olarak eski metinlerdeki birçok deyim günümüze kılık değiştirerek ulaşmışlardır. Bunu *Za'îfî Divanı*'nda geçen birçok deyimde müşahade etmek mümkündür. Aşağıda *Za'îfî Divanı*'nda geçen, günümüzde çeşitli şekillerde değişime uğramış deyimler TDK Sözlüğü ve Tanyeri sözlüğünden alınan günümüzdeki karşılıklarıyla alfabetik sıraya göre verilmiştir;

- ad u san gerekme- (g. 128/2): ismi lazım değil
- ağaz aç- (g. 127/4, g. 85/2): söz açmak
- ağzından cevap al- (g. 72/2): ağzını aramak
- ağzının şekeri akmak- (g. 344/5): ağzının suyu akmak
- ağzının ölçüsünü almak- (g. 181/1): ağzının payını almak
- âh ü zâra başla- (g. 352/7): feryat etmek
- ahdine durma- (g. 78/3): sözünde durmamak
- akçeler nisâr kıl- (k. 6/43): para saçmak
- âkıbet bul- (g. 322/1): sona ermek
- akıl yağmala- (g. 265/1): akıl bırakmamak
- aklını dağıt- (g. 140/1, g. 123/2, g. 273/6): zihnini dağıtmak
- aklını al- (g. 187/1, mur. 3/7, g. 83/1, kt. 12/3): aklını başından almak
- âlemde rağbeti ol- (g. 82/2): ilgi görmek
- âlîlik kıl- (g. 181/7): büyüklük göstermek
- araka gark ol- (g. 154/2): kan tere batmak
- arz-ı cemâl et- (g. 125/5): yüz göstermek

arz-ı hâl eyle- (k. 4/26): derdini dökmek, meramını anlatmak
assısı ziyanına değme- (trc. 2/13):astarı yüzünden pahalı olmak
âşiyân et- (g. 180/5): mesken tutmak, yuva kurmak
ayağa bin- (k. 5/16): ayakta kalmak
ayağını öp- (g. 60/4): elini ayağını öpeyim
ayaklarda kal- (k. 3/30): ele ayağa düşmek
ayaktan düş- (g. 278/6) : elden ayaktan düşmek/kesilmek
aynına gel- (g. 68/7): gözünde büyümek
bağrı delik deşik ol- (g. 72/3): kalbi parçalanmak
bağrı hûn ol- (g. 280/5): içi kan ağlamak
bahtı yâr ol- (g. 108/4): şansı yaver gitmek
bâl ü per aç- (g. 136/3): kol kanat germek
bâr-ı fakr çek- (g. 87/1): yoksulluk çekmek
başdan ayağa ezberle- (g. 37/2): su gibi ezberlemek
başdan başa yak- (g. 27/4): kül etmek
başına devlet güneşi toğ- (g. 38/3): başına devlet kuşu konmak
başına dünyâyı tar et- (g. 75/1): dünyasını karartmak
başına kıyâmet kop- (g. 86/3): dünya başına yıkılmak
başında devleti ol- (g. 82/1): bahtı açık olmak
başını aş- (g. 285/3): boyunu aşmak
başlarda yir et- (k. 5/33): baş üstünde yeri olmak
baş u cândan geç- (g. 204/3): canından geçmek
baş ve cân oynat- (g. 41/3): canını ortaya koymak
ber-devâm ol- (trc. 2/35): nasip olmak
berk ur- (g. 236/6): parlamak
beşâret et- (g. 33/1): müjde vermek/götürmek
beyâza çıkar- (mes. 2): temize çıkmak
bucak bucak ara- (g. 173/5): didik didik etmek
bulutsuz gökten nem kap- (g. 88/6): havadan nem kapmak
kulağa koyma- (g. 265/6): kulak arkası/ardı etmek
câna kâr eyle- (g. 345/1): canına işlemek
cân revân ol- (g. 151/3): canı çıkmak
cânı gibi sakla- (g. 155/3): gözü gibi sakınmak/esirgemek
cânına nâr ur- (g. 160/1): içine ateş düşmek
cânına cân bağışla- (g. 183/1): ömrüne ömür katmak
cânını perîşân et- (g. 83/5): kendini paralamak
cây it- (g. 105/3): mesken tutmak
çiğeri ağzına gel- (g. 332/6): canı ağzına/boğazına gelmek
dağ ur- (g. 268/4): yara açmak
dâmenin sakın- (g. 268/5): eteğini çekmek
deftere geç- (g. 284/4): tarihe geçmek, alnına yazılmak
dehri tut- (k. 6/29): dünyaya yayılmak
derd ile kaşın- (g. 132/3): derde duçar olmak
deste gir- (g. 294/3): eline geçirmek, elde etmek
dışına ur- (g. 29/5): yüzüne yansımak
dilde melâl koma- (k. 7/12): içini dökmek

dil derdini söylet- (g. 137/1) duygularına tercüman olmak
dil-süz ol- (g. 137/1): içi yanmak
dükkân aç- (g. 95/2): tezgâh açmak
dü-tâ et- (g. 79/5): iki büklüm etmek
efsûn oku- (g. 124/1): büyü yapmak
eli erişme- (g. 278/6): gücü yetmemek
eli işte teni cünbüşte ol- (g. 266/1): eli işte gözü oynuşta
el sun- (k. 5/39) : el uzatmak
emre inkiyâd et- (k. 4/11): boyun eğmek
fâş ol- (g. 171/1): açığa çıkmak
fikre düşür- (g. 55/7): düşünceye dalmak
fırsat geçirme- (k. 6/28) : fırsatı değerlendirmek
fırsatı fevt etme- (trc. 1/5): fırsatı kaçırmamak
galat it- (g. 156/2): hataya düşmek
gamdan âzâd ol- (g. 84/1): derdine deva bulmak
gark-ı hûn ol- (g. 69/1): kan revan içinde kalmak
germ a germ dur- (trc. 1/4): kızışmak
göğe ağ- (g. 100/6): göklere çıkmak
güç ile gökçeklik bul- (g. 128/4): zorla güzellik elde etmek
gönlüne gel- (g. 348/5): içine doğmak
gönlü şâd et- (mur. 2/13): gönlünü hoş etmek
gönül düşür- (türkü 6/2) : gönül vermek
gönül eğle- (g. 62/3): gönlünü oyalamak
görmeze ur- (g. 12/1): görmezlikten gelmek
göz yumup aç- (g. 275/4): göz açıp kapayıncaya kadar
gözden hâb git- (g. 17/4): uykusu kaçmak
gözü ardınca kal- (g. 286/4): bakakalmak
gözü dikilip kal- (g. 286/4): gözleri çivilenmek, gözleri takılıp kalmak
gözünden od çık- (g. 136/2): gözünde şimşek çakmak
göz ucuyla işaret et- (g. 33/3): göz ucuyla selamlamak
gözünün içinde yer et- (g. 279/7): gözlerinden gitmemek
gûşına alma- (g. 77/3, g. 196/5): duymazlıktan gelmek
harîm-i mahrem ol- (trc. 2/26): mahremiyetine girmek
hâtır incit- (g. 144/1): gönlünü incitmek
hazer eyle- (trc. 1/13): uzak durmak, sakınmak
her kıldan çal- (g. 98/6, g. 132/4): her telden çalmak
havf dol- (t. 10/1): korkuya kapılmak
ikrâra gel- (g. 129/3) söze gelmek
kara bahtı ağır- (mf. 3): talihi açılmak
karâr dut- (g. 83/5): karar kılmak
kara tonlar gey- (kt. 17/4): karalar bağlamak
kâr et- (g. 257/3): işlemek, eser etmek
karşı dur- (g. 137/6): karşısına çıkmak
kavline durma- (g. 100/3): sözünde durmamak
kayd u bend ol- (g. 244/5): eli kolu bağlı kalmak
kelleyi meydâna koy- (trc. 2/18): başını ortaya koymak
kîyâma gel- (g. 3/3): ayağa kalkmak

kulak ur- (k. 4/42, g. 137/2): kulak vermek/kesilmek
makdemi mübârek ol- (k. 7/15): ayağı uğurlu olmak
merdümlük eyle- (g. 276/7): insanlık etmek
miktârını gözet- (g. 77/7): ölçülü olmak
nâm ü nişânı belürme- (g. 346/2): ortadan kaybolmak
nutka gel- (g. 84/4): söze gelmek
od vurup yak- (g. 236/2): ateşe vermek
parmak koy- (k. 5/20): mührünü basmak
peşimân ye- (g. 145/4): pişman olmak
rehnümâ ol- (g. 4/7): rehberlik etmek
rû be rû ol- (g. 35/2): yüz yüze gelmek
sirişt ol- (g. 216/3): huy edinmek
şâh mât ol- (g. 30/2): mağlup olmak
tâkâti tâk ol- (g. 87/5): takati kalmamak
tokuz dolan- (g. 19/1, g. 235/5): dört dönmek
üni dutul- (g. 352/6): sesi kesilmek
va'de it- (g. 100/3): söz vermek
zemîn ü âsümân ditre- (g. 110/1): yer yerinden oynamak

2.2.4. Arkaik deyimler

Bir zamanlar temel söz varlığımızda bulunmuş fakat zamanla unutulmuş kelimeler gibi günümüzde de unutulmuş birtakım deyimlerin varlığı söz konusudur. Bu deyimlerin bazılarında şairlerin vezne uydurma kaygısından dolayı değişiklik kaçınılmaz olmuş, bazıları ise unutulmuş arkaik (eski) ismiyle anılır olmuştur.

*Rumelili Za'îfi Divanı'*nda tespit edebildiğimiz, günümüzde kullanılmayan arkaik olduğunu düşündüğümüz deyimler şunlardır: *adını mermere kazı-* (g. 348/5), *ağzına söğ-* (g. 200/3), *ara getirip ara ilet-* (g. 26/3), *barmak bas-* (g. 216/4), *bend oyna-* (g. 78/1), *bend ol-* (g. 107/2), *berk ur-* (g.236/5), *bir kızıl mangıra alma-* (g.267/3), *boynunda zencîr sürü-* (g. 177/2), *can-candan apar-* (g. 94/5), *can u baş oyna-* (g. 90/5), *divan bağla-* (g.236/5), *dişde ol-* (g. 266/2), *düş karış düürüş* (g. 143/4), *ebced başlat-* (g.46/2), *elden eteği koma-* (g.75/6), *eline girdiğinde başından buna-* (g. 113/4), *el üşür-* (kt.2/8), *erler eteğini tut-* (g.116/4), *geçenden geç-* (g.36/7), *göğe ağ-* (g. 100/6), *güneşe sâye aya tonuk de-* (g. 352/5), *hâk-sarı zer kıl-* (k. 6/18), *kadem renc kıl-* (g.165/2), *kan olası (şarap için)* (g. 128/3), *hoş geç-* (g. 215/ 7, g. 314/4), *karam ağart-* (g. 55/7), *kuru baş gitme-* (g. 144/3), *kuru selâma değme-* (g. 33/3), *kuru sevdada yel-* (g. 196/5), *ibn-i fülân* (g. 222/ 5), *il içre söylen-* (g. 79/7), *kan yalaş-* (g. 194/3), *karaman bahşişi* (g.287/3), *kıya bak-* (g. 7/5), *küle banıp nan ye-* (g.48/5), *idraktan karşı git-* (g. 260/7), *illet ile diriken mihnetle can ver-*(g.75/4), *nefes germ eyle-* (g. 83/3), *ödini teskin eyle-* (g.243/4), *ölme eşeğim ölme yonca bitsin yersin* (mes. 9/1), *ölü helvası san-* (mes. 24/1), *önünü ardını cem et-* (g. 309/4), *pehlüvanane ayak bas-* (kt. 2/2), *peşiman ye-* (g. 145/4), *pir ol-* (t. 16/8), *reng oynayıp al ile gönül al-* (g. 91/3), *sah çek-* (g.42/7), *suret bağla-* (g. 35/3), *şehir yuvaya yarar* (g. 75/7), *tağ üstü bâğ* (g. 163/3), *takati tak ol-* (g. 87/5), *taş yastan-* (g. 219/2), *taş yastanıp toprak döşen-* (kt. 10/5), *tigi arşa as-* (g. 152/4), *tolu kaldır-*(g. 79/6), *yedi kat tasdan geç-* (g. 88/3), *yeg çap-*(g. 94/3), *yel gibi yel-* (g. 74/3), *yele ver-*(g. 227/3), *yerini od et-* (g. 126/6), *yüzü kibleden dön-* (g. 325/2), *zehresi çak ol-* (g. 332/6)

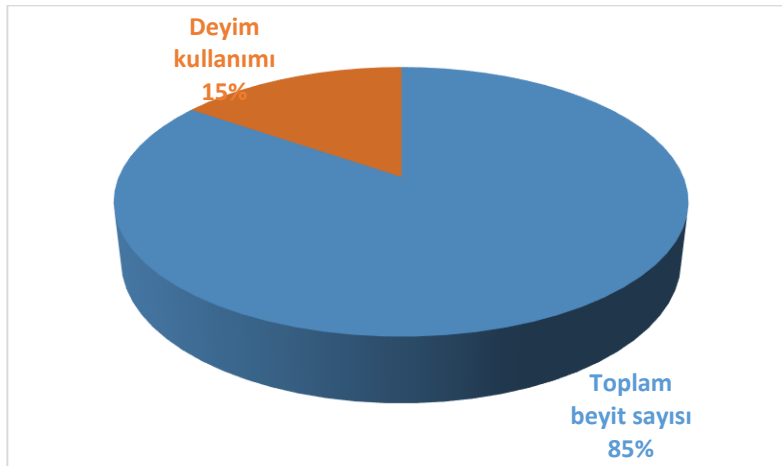
*Divan'*da deyim olduğu tahmin edilen fakat deyim sözlüklerinde yer almayan, günümüzde çoğu kullanılmakta olan söz kalıpları ise şunlardır: *alçağa meyl et-* (g. 70/5),

aşına zehir kat- (g. 29/7), aşk dersini oku- (g. 76/6), aşta âr olma- (g. 128/2), ayağı altta kal- (trc. 1/53), ayağına baş koy- (g. 143/3, rüb.2/1), ayakda koma- (k. 5/48), ayak uzat- (g. 197/3), bakışı âdem öldür- (g. 187/4), basîret gözünü aç- (müsed. 1/7), yaşı kesil- (g. 127/5), başına toprak at- (g. 184/4), başlar bitür- (trc. 2/23), bir kılına bin cân ver- (mur. 1/8), boynuna kanı düh- (g. 181/5), boynuna zencîr vur- (kt. 2/6), cânndan ikrâm eyle- (g. 179/3), cân gözünü aç- (trc. 1/29), derdi dilde nihân ol- (türkü 1/10), dilini kafasından çek- (g. 243/6), gayre uy- (mur. 3/6), kalem çek- (g. 284/4), inâyet kapusın aç- (trc. 2/30), it gibi dala- (g. 98/5), kanı harâm ol- (g. 238/5), kat kat dolan- (g. 30/3, g. 70/3), kableden yüzi dön- (g. 325/2), kulca haberi olma- (g. 205/4), nazârî pâk ol- (g. 312/6), öldüğüne yanma- (g. 103/2), özünü uyarıp gözünü aç- (g. 67/6), sohbet germ ol- (müst.1/1), yâr elinden zehir olsa iç- (g. 83/4), yüzü başa gel- (g. 224/2).

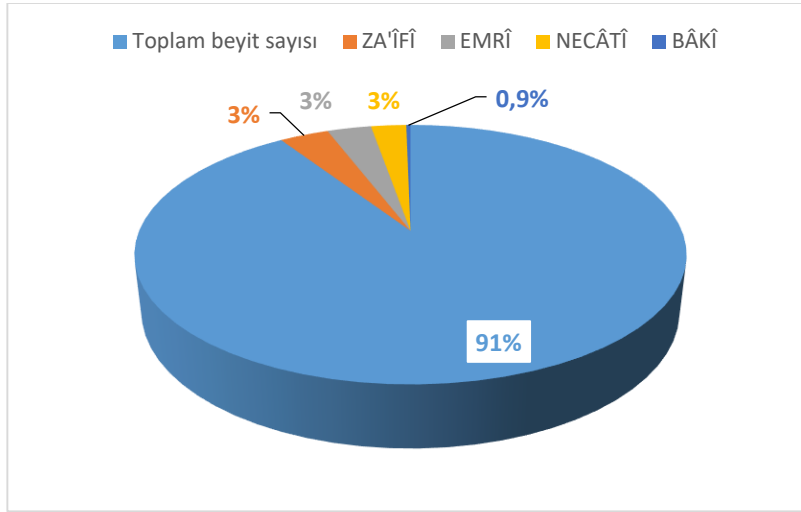
Sonuç

Za‘îfî’nin şiir dili günümüz Osmanlı şiiri meraklılarının rahatlıkla anlayabileceği ölçüde yalındır. Şiirleri tekellüf ve sanatkâreanelikten uzaktır. Kelime tekrarları, halk söyleyişleri, günlük konuşma kalıpları bakımından zengin bir şiir diline sahiptir. Duygu ve düşüncelerini, arzu hayal, isteklerini üstü kapalı söyleyişler yerine doğrudan bütün doğallığıyla ifade etmiştir. Onun şiirleri deyim sayısı ve çeşitliliği bakımından oldukça zengindir. Rumelili Za‘îfî’nin 3.324 beyitten müteşekkil *Divan*’ında 603 beyitte yaklaşık %18’inde deyimlere yer vermiştir. Şair kullandığı deyimlerin büyük bir kısmını duru, yalın bir Türkçe ile ifade etmiştir. Genel anlamda ördüğü deyim peteğinde günümüz literatürüne uygun ifade ve anlam bütünlüğüne dikkat etmiştir. Mahallileşme akımının yerli söyleyiş, sadelik, yerli karakter, yerel konular gibi hususiyetlerini deyim kullanımında da göstermiştir. Deyimler aracılığıyla duygu ve düşüncelerini pekiştirmiş, deyimlerin çağrışım değerlerinden faydalanmıştır. Deyimleri, beyitlerinde hem gerçek hem de mecaz anlamlarını kastedecek şekilde kinayeli kullanmıştır. Şair deyimler gibi günlük konuşma diline yerleşmiş kalıpları da şiirlerinde ustaca kullanmıştır.

Genel olarak *Divan*’daki beyit sayısına göre deyimlerin grafiksel dağılım oranı aşağıdaki gibidir:

3.809 beyitten müteşekkil *Divan*’ında 541 deyim tespit edilen Emrî (Kaya, 2011: 129), 4508 beyitten müteşekkil *Divan*’ında 52 deyim tespit edilen Bâkî (B. Kaya, 2020: 417), 4272 beyitten müteşekkil *Divan*’ında 433 deyim tespit edilen Necâtî (Sinan, 2005: 107) gibi çağdaşlarıyla kıyaslandığında Za‘îfî’nin *Divan*’ında deyimlerin fazlaca kullanıldığı görülmektedir.

Divan' da aruz ve diğer ahenk unsurları gereği yer yer deyimlerde Arapça Farsça kelimeler kullanılmakla birlikte birçok deyim beyitlerde günümüzdeki kullanımlarıyla geçmektedir. Şair deyimler aracılığıyla kinayeli anlatımlara başvurmuş deyimlerin teşbih, mecaz-ı mürsel gibi söz sanatları yoluyla anlam çerçevelerini genişletmiştir. Günlük konuşma kalıplarıyla birlikte deyimlerin de şiirlere redif yapıldığı göze çarpar. Şair deyim yapıları içerisinde en çok yardımcı fiille oluşturulan deyimleri kullanmıştır.

Kaynaklar

- Akarsu, K. (2011) *Rûmelili Za'îfî Dîvânı (Tenkitli Metin)*, Ankara: Berikan yayınları
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2005). *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. (2014). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Coşkun, V. S. (2013). "Za'îfî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, TDVİA Yay., 103-104.
- Çakır, M. (2008). Rumelili Şair Za'îfî'nin Eşine Yazdığı Mektuplar, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 20, s. 115-131.
- Efe, Z. (2020). Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde (İbni Kemâl) Dîvânı'nda Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 25, s. 277-309.
- Elçin, Ş. (2001). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yay.
- Çeltik, H. (2009). Rûmeli Şâirlerinin Klâsik Türk Şiirine Katkıları, *Turkish Studies*, Volume 4/8 Fall, s. 805-824.
- Demir, C. (2007). Türkiye Türkçesi Gramerlerinde İsim Tamlaması Sorunu ve Bir Tasnif Denemesi, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VII, Sayı 1, s. 27-54.
- Erdoğan, M. (2009). Divan Şiirinde Mahallileşme Kavramı ve Bâkî Divanı'nda Bazı Mahallî Unsurlar Başlığın, *Turkish Studies*, Volume 4/5, s. 115-123.
- Karahan, A. (1980). *Trabzonlu Figânî'de Atasözleri ve Deyimler*, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Kaya, B. (2020). Bâkî Divanı'nda Atasözü ve Deyimler, *Asia Minor Studies*, Cilt 8, Sayı 1, 403-417.
- Kaya, H. (2011). Emrî Divanı'nda Deyimler, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6, İstanbul, 55-130.
- Kaya, B. A. (2011). Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, 11-54.

- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yay.
- Kurnaz, C. (1997). *Türküden Gazele*, (Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Bir Deneme), Ankara: Akçağ Yay.
- Macit, M. (2005). *Divan Şiirinde Âhenk Unsurları*, İstanbul: Kapı Yay.
- Özmen, M. (1996). Bir Eksilteli Cümle Tipi Üzerine. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 4, s. 71-82.
- Sinan, A. T. (2001). *Türkçenin Deyim Varlığı*, Malatya: Kubbealtı Yayınları.
- Sinan, A. T. (2005). Necati Beg Divanındaki Deyimler Üzerine, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2, s. 107-114.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yay.
- Tülbentçi, F. F. (1977). *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri Yay.
- Yılmaz, F. B. "Za'îfi, Pîr Muhammed", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zaifi-pir-muhammed> (Erişim Tarihi: 20.01.2021)
- <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 07.01.2021).